

A digitalizált alkalmi írások kutatásának lehetőségei informatikai eszközökkel*

Napjainkban a bölcsész- és társadalomtudományi területeken egyre emelkedő számban találkozunk olyan kutatási beszámolókkal, amelyeknek az eredményeit az informatika által nyújtott lehetőségek nélkül aligha lehetett volna létrehozni. Amíg sokakból még idegenkedést vált ki az informatikával együtt fejlődő új kutatási metodika, és csak valamiféle informatikai szemfényvesztésnek tartják az ilyen típusú vizsgálódásokat, addig egyre többen lesznek, akik természetesnek látják, hogy a humán tudományok területén megszerzett szakismereteket ki kell egészíteni az informatikában való jártassággal is.¹ Ennek a kettősségnek a nyilvánvaló oka az, hogy nehezebb a számokba kódolt vizsgálódási folyamatot az informatikában kevésbé jártas kutatónak követnie, és így az adathalmaz nyomán feltáruló újabb összefüggéseket meglátnia. Eközben pedig a másik, azaz a technológia vezérelte oldalról azzal érvelnek, hogy a fejlődő digitális megoldások új és változatos kutatási lehetőségeket nyitnak meg előttünk.² Olyan lehetőségeket, amelyekkel a kutatási kérdés vizsgálata túl is mutathat az előbb említett módszertani megközelítésnél. A bölcsészettudomány kérdéseinek informatikai megközelítése ugyanis egyre inkább egy szemléletmódbeli átalakulást is jelez. A különböző forrásfajták összekapcsolásával olyan adatsorokat kapunk, amelyek már önmagukban, de még inkább az adatsorok többszöri transzformációja után új, addig nem látható összefüggések megfogalmazásához vezetnek. Másképpen megfogalmazva, a régiek adatainak alapulva egy új kútfőtípus megalkotása válik lehetővé.

A jelen tanulmányban bemutatandó módszertani gondolatok az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Intézetében zajló, az informatikát a történeti kutatásokba integráló diskurzushoz kapcsolódnak. Pap Józsefnek és Ballabás Dánielnek a történeti források adatainak feldolgozására, illetve vizualizációjára vonatkozó meg-

* A tanulmány elkészítését támogatta az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázata.

1 Ehhez a tendenciához tartozik hozzá a digitálisbölcsész-képzés (*digital humanities, digitale Geisteswissenschaften*) is, amelyet egyre több egyetemen oktatnak már a világban. Ennek lényege, hogy – a nyelvészettől a történelemtudományon át a zenetudományig – a hagyományos kérdésekre matematizálható válaszokat és új kérdésselvetéseket segítsen, illetve tanítson megfogalmazni.

2 Éppen ezért egyre többen gondolják úgy, nem is távoli jövő már az, hogy a humán tudományokat teljes mértékben áthatja az informatika, és szép lassan lekopik a bölcsészlet elől a ma még használatos „digitális” jelző. Erről lásd: Prószték 2018: 9–10.

figyelései tették számomra lehetővé, hogy új megközelítésmóddal éljek a saját kutatási területemen, a brassói szász tisztviselők érvényesülési stratégiáinak vizsgálatakor.³ A közös eszmecserék során jöttem rá arra, hogy a könyves feltárások⁴ részét képező *alkalmi íráások* egymással összefüggő láncot alkotnak, és így újszerű információkkal tudják gazdagítani a történeti kutatást – ha valódi adatbázist⁵ építünk belőlük. Ez azonban egyáltalán nem egyszerű feladat. Ugyanis a dokumentumtípus összegyűjtése, annak teljes körű formai és tartalmi feltárása nemcsak hangyaszorgalmú munkát kíván meg, hanem a régi nyomtatványok feltárására vonatkozó módszertani ismereteket is szükségessé teszi. Éppen ezért szükségszerű, hogy röviden ismertessem azt a kutatást, amiben megnyilvánult a forrástípus történeti hasznosításának lehetősége. Emellett feltétlen szükséges kitérni arra is, hogy pontosan mit értünk a műfaj megnevezése alatt, illetve, hogy milyen információk megszerzésére számíthatunk a forrástípusból. A felvetett kérdésekben való tisztánlátás alapozhatja meg a kútfőtípus jövőbeli tudományos hasznosításának lehetőségét. Miután pedig láthatóvá válik a szóban forgó dokumentumok (társadalom)történeti felhasználásának eshetősége, akkor nyer jelentőséget e téma szempontjából is a digitalizáció nyújtotta megoldás: a sporadikusan előforduló „adatmorzsák” kezelése.

Az alkalmi íráások társadalomtörténeti nézőpontból

Az alkalmi íráások újszerűsége

A jelen tanulmány megírását egy alapkutatás előzte meg, amelynek elsődleges célja az volt, hogy minél teljesebb képet nyerjünk a szóban forgó dokumentumtípusról, különösen annak történeti forrásértékéről. Ennek nyomán egy szisztematikus feltáromunka vette kezdetét, ami szorosan kapcsolódott egy már korábban elvégzett alapkutatáshoz: az erdélyi szász intézményi és magánkönyvtárak emlékeinek feltáráshoz és részbeni rekonstrukciójához.⁶ Mivel a levéltári adatfeltárás – természeténél fogva – az alkalmi nyomtatványokra nem terjedt, nem is terjedhetett ki, ezért írá-

3 Pap József e kötetben szereplő tanulmánya (Pap 2019: 9–32) a relációsadatbázis-kezelőkben történő jegyzetelési módra mutat rá, Ballabás Dániel munkája (Ballabás 2019: 33–67.) pedig a családi kapcsolatok szövevényes hálózatában való eligazodáshoz nyújt segítséget.

4 Könyves kutatások alatt az írott kulturális örökség emlékeit feltáró kutatásokat értjük, amelyek főku- szában a kéziratos és nyomtatott formában készült könyvek, illetve egyéb írástermékek állnak.

5 Lásd: Pap 2019. 13.

6 Az eredményeket lásd: Monok–Ötvös–Verók 2001.; Monok–Ötvös–Verók 2004. A könyvek meglétére utaló levéltári dokumentumok (pl. könyvjegyzékek, hagyatéki összeírások stb.) fontos forrásai lehetnek az intézményi és magánkönyvtári rekonstrukciónak is. Az ilyen könyvtárrekonstrukciós munkák jelentősége többek között az, hogy felszínre hozzák a még rejtve maradt alkalmi nyomtatványokat is (a

nyult figyelmem a deziderátumnak számító kora újkori erdélyi alkalmi írások felé. A feltáró munka megkezdéséhez pedig megfelelő kiindulópontként kínálkozott Erdély egyik legnagyobb helytörténeti gyűjteménye, Joseph Trausch (1795–1871) brassói honismereti gyűjtő és irodalomtörténész kéziratgyűjteménye, mivel az egy helyen és jól kutatható állapotban található. Továbbá Trausch nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy lehetőleg minden erdélyi, de különösen a brassói szászokhoz fűződő történeti forrást összegyűjtsön. A kollekción ma a Fekete-templom Levéltára (*Evangelische Kirche A. B. Kronstadt – Archiv und Bibliothek der Honterusgemeinde*, a továbbiakban: AHG) őrzi. A gyűjtemény minden egyes dokumentumáról szisztematikus formai (bibliográfiai) feltárást készítettem, aminek során több mint ezer alkalmi mű került regisztrálásra a 16–19. század időszakából (ebbe beleértendőek a diplomák is). Ezek többségében a brassói nyomdában készültek, de előfordult mellette sok más város nyomdájának terméke is.⁷ Felderítő vizsgálódásom egyik fő kérdése az volt, milyen mértékben köthetünk alkalmi írásokat a brassói szász polgárokhoz egy százéves időszakra szűkítve (1650–1750)? Ehhez elsőként ki kellett emelnem a feltárt gyűjteményből a brassóiakhoz kötődő dokumentumokat, és ezeket össze kellett vetnem a retrospektív nemzeti bibliográfia, illetve a külföldi gyűjteményekről készült adattárak tételeivel, így a Trausch-gyűjtemény újabb dokumentumokkal vált kiegészíthetővé. Ezenkívül olyan magyar, román és szász közgyűjteményeket is átnéztem, ahol a brassói szászokhoz kötődő források érdemben előfordulhattak még, hogy a forrástípus alapján a lehető legteljesebb képpel rendelkezzen a brassói szászokról.⁸

A hivatkozott munka a jelen sorok szerzőjének doktori értekezése, amelynek *Függelék* részében kerültek közreadásra a brassói szászok alkalmi művei – kronologikus sorrendben.⁹ Ez az első alkalom, amikor az alkalmi írásoknak egy olyan válogatását találjuk, amelyben képet kaphatunk a közösség mindennapjairól, a jelentősebb eseményekről, amelyekről ők maguk (vagy róluk mások) fontosnak tartották megemlékezni.

Az így összeállított dokumentumok adtak lehetőséget arra, hogy a kapcsolódó történeti források bevonásával együtt vizsgálat alá vegyem, látszik-e összefüggés az örökölt és szerzett (rokoni és baráti) kapcsolati körök, illetve a karrierak alakulásai között?

kézírtos változataik regisztrálása azonban ennek sem feladata). A könyvtárrekonstrukció eredményeire lásd: Verók 2015: 87–93., 133–324.; Verók 2018: 9–35.

7 A feltárás eredményeit bővebben lásd: Nagy 2016: 271–283.; Nagy 2017: 163–174.

8 A teljesség igénye szempontjából a Fekete-templom Levéltára gyűjteményében regisztrált dokumentumok kiegészítésre kerültek a Brassó Megyei Állami Levéltár (*Arhivele Naționale ale României Filiala Brașov*), a Brassó Megyei Történeti Múzeum (*Muzeul Județean de Istorie*), a nagyszabedű Brukenthal Múzeum (*Muzeul Național Brukenthal*), az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, és az átfogó régi könyves könyvtári adatbázisnak, a Karlsruhe Virtueller Katalog (kvk.bibliothek.kit.edu) brassói szászokhoz kötődő anyagával. Az így létrehozott bibliográfiát vettem össze a korábbi feltáró kutatások eredményeivel: a magyar retrospektív nemzeti bibliográfia kötetivel, nevezetesen a Régi Magyar Könyvtár (a továbbiakban: RMK) és a Régi Magyarországi Nyomtatványok (a továbbiakban: RMNy) sorozatainak eredményeivel, továbbá a témához kapcsolódó kutatók munkáival (Petrik Géza, Julius Gross, Oskar Netoliczka, Mariana Iova, Hegyi Ádám és Verók Attila munkáinak tételeivel). Az említett művek könyvészeti adatait lásd a tanulmány irodalomjegyzékében.

9 Nagy 2019: 207–457.

A kérdés vizsgálatára a ma már elérhető informatikai eszközök alkalmazása nélkül nem lehetett volna sort keríteni. Azonban az ilyen típusú vizsgálatok módszertana eddig még sosem került megfogalmazásra, éppen ezért az alábbiakban összefoglaltak reményeim szerint mintaként szolgálhatnak további olyan kutatások számára is, amelyek szándéka: kora újkori közösségekben keletkezett alkalmi szövegek vizsgálata. Előljáróban a dokumentumokkal, illetve azok feldolgozásával kapcsolatos megfigyeléseimet az alábbiakban összegzem:

1. *Kevéssé ismertek a forráscsoport dokumentumai*, amelyeknek a levéltári és könyvtári gyűjteményekben történő feltárása már önmagában értékes eredménnyel gazdagíthatja történeti emlékezetünket. A dokumentumok *terra incognita* jellegének az oka abban keresendő, hogy ezek az értékes adathordozók még a könyvtörténeti kutatások számára is a kevésbé feldolgozott dokumentumtípusok közé sorolhatók. Az utóbbi évtizedekben kezdtek el nagyobb számban lajstromba venni őket.¹⁰ Elég csak fellapozni a retrospektív nemzeti bibliográfiának az utóbbi időben közreadott „Pótlás” köteteit, amelyekben egyre inkább az ilyen típusú nyomtatványokkal találkozunk (és kevésbé az eddig még ismeretlen könyvekkel).¹¹ Azonban egyelőre a rendelkezésre álló eredmények is esetlegesek és véletlenszerűek, ráadásul a kéziratos alkalmi írásokról egyáltalán nem szolgálnak adatokkal¹² – amelyek egy történeti munkánál ugyanannyira fontosak, mint nyomtatott változataik.
2. Az alkalmi írások feltárásának másik fontos eredményének tartom, hogy bizonyíthatóvá vált egy új társadalomtörténeti jelenség. Ugyan az eddigi könyv- és művelődéstörténeti kutatások során is megfigyelhető volt már, hogy a kora újkorban virágzott annak a hagyománya, hogy egy közösség tagjai egy-egy nevezetesebb esemény alkalmával megemlékeztek egymásról, de behatóbban nem foglalkoztak még ennek a jelenségnek a közösségi jellegével és így a dokumentumok közötti kapcsolatokkal sem. A Brassóban található művek összehasonlító elemzése azonban azt mutatta, hogy az írások mindig egy adott településnek a *tisztviselői rétegről*, illetve a hozzájuk kötődő gyermekekről, feleségekről, kollégákról és barátokról szólnak – jelölve a tisztviselői kapcsolatot. Őket tekinthetjük a dokumentumok címzettjeinek. Hírt adnak ugyanakkor a művek *szerzőiről* is, akik pedig jellemzően *nem tartoztak a tisztviselői réteghez*.¹³
3. A brassói kutatás fontos tanulságának tartom annak a felismerését is, hogy *nem ismertek kellőképpen az e dokumentumok által megfogalmazható, lehetséges tör-*

10 A hazai könyves kutatások szisztematikus feltáró munkája nyomán a nemzeti bibliográfiák kiegészítő kötetekben – a korábbiakhoz képest – az alkalmi nyomtatványok növekvő számára lásd: V. Ecsedy 1991. és Kovács–V. Ecsedy 2017.

11 Ehhez tegyük hozzá, hogy a jelenség természetes, hiszen a mindenhol jobban látható könyvek feldolgozása a végéhez közeledik. Ezzel szemben a „megbújásra” és a megsemmisülésre inkább hajlamos alkalmi iratok feltárása csak nemrégiben kezdődött el.

12 Ez azonban nem is volt szándékukban, hiszen a retrospektív nemzeti bibliográfia deklarált célja a nyomtatott dokumentumok feltárása.

13 Az állítások részletes bemutatását lásd: Nagy 2019: 51–98.

téneti kutatási kérdések.¹⁴ Ez pedig – az 1. pontban elmondottakon kívül – abból fakad, hogy eddig csupán önálló dokumentumokként tekintettünk az egyes nyomtatványokra és nem *egy adott közösség időben összefüggő emlékeiként*. Találónan nevezi ezért e dokumentumokat a könyves szakirodalom összefoglalóan *alkalmi nyomtatványnak*, hiszen közös jellemzőjük az *egy közösség által fontosnak tartott eseményről való megemlékezés*.

4. A különböző időben és különböző helyen készült írásemlékek arra mutatnak rá, hogy az egyéni életút és a kapcsolatrendszer alakulásának megfelelően emlékeztek meg egymásról. Ennélfogva, ha egy jól körülhatárolható közösség dokumentumainak a teljesség igényével összegyűjtött kollekcióját vizsgáljuk, akkor *a közösség tagjainak egymásról készített karrier-útleírásainak emlékeit* ismerhetjük meg általuk. Ennek köszönhetően pedig a mai kutató egyéni karrierutakat rekonstruálhat.
5. A forráscsoport társadalomtörténeti hasznosítása *az informatika által nyújtott megoldások nélkül nem valósítható meg*. Az egymáshoz fűződő, de a forrásokban izoláltan jelen lévő adatok elemezhetősége viszont megfelelő szakmai és informatikai ismeretek birtokában mára megoldható.

Az alapkérdés azonban mind az öt fentebb említett pontban ugyanaz: *mennyire ismerjük az alkalmi írásokat?*

Az alkalmi írás mint történeti forrás

Az alkalmi írások történeti forrásként való ismertetéséhez szükséges tisztázni, hogy pontosan milyen típusú dokumentumokat érthetünk a megnevezés alatt. Az alkalmi (vagy akcicens) írásoknak definíciószerűen két fő csoportja létezik. Az egyik a ciklikusan visszatérő nyomtatványok (kalendáriumok, naptárak, prognosztikonok stb.) csoportja, amelyeket a gyakori használatból adódóan a leggyorsabban pusztuló, sok esetben rekonstruálhatatlanul eltűnő kiadványtípusnak is tekinthetünk. A másik csoportba az úgynevezett vissza nem térő (vagy valódi) alkalmi írásokat soroljuk.¹⁵ Ezek jellemzően az emberi élet nevezetesebb eseményeihez kapcsolódnak, amelyek leggyakrabban az alábbi alkalmakkor¹⁶ készültek:

14 Ehhez hozzá kell tenni, hogy ez olyan ideális esetben képzelhető el, mint amelyet az általam végzett levéltári kutatás biztosított (Trausch-gyűjtemény). Ott ugyanis egy viszonylag zárt közösség dokumentumainak tudatosan egybegyűjtött és egyben tartott dokumentumainak jól vizsgálható köréről van szó. Egyéb esetben az alkalmi iratokat össze kell gyűjteni. Ennek fellelhetősége pedig éppen olyan esetleges, mint megszületésük ténye.

15 A jelen tanulmányban a műfaj alatt kizárólag az egyszeri, vissza nem térő alkalmakra készült írásokkal foglalkozom. Az alkalmi nyomtatványokról bővebben lásd: Wirth-Poelchau 1990: 39–40.; Stockhorst 2006: 354–362.; Münch 2006: 1151–1160.; Heltai 2008: 257–271.; Nagy 2019: 36–50.

16 Éppen a sokfélesége nyújt magyarázatot arra vonatkozóan is, hogy az alkalmi írások dokumentumainak őrzési helyeként egyszerre kell figyelniük a könyvtári és a levéltári gyűjteményekre is.

- születés
- iskolai fokozatszerzés
- egyetemről való hazaindulás
- házasságkötés
- születésnap
- keresztelő
- beiktatás
- kinevezés
- újévi köszöntés
- haláleset (stb).¹⁸

A színházi és egyéb programajánlók, illetve a báli, estélyi meghívók is e műfajba tartoznak, de ezek csupán a 18–19. században jelentek meg és váltak általánossá. Akcidens nyomtatványnak minősülnek még a különböző kiadványok előszavai végén, illetve a főszöveget megelőzően található olyan prózai szövegek vagy versek is, amelyek maguk a szerzők, illetőleg a barátok készítettek.

Az alkalmi nyomtatványok kialakulása a könyvnyomtatás feltalálásáig vezethető vissza. Eleinte csak pápai és püspöki bullák, fejedelmi pátensek, imádságok és búcsúlevelek közvetítésére használták, majd a 16. századtól alkalmi versek, beszédek és nyilatkozatok formájában is elkezdtek megjelenni.¹⁸ Tágabb értelemben pedig alkalmi költészetnek tekinthetjük a politikai költészet és a szerelmi líra jó részét is.¹⁹

Tartalmukat illetően két társadalmi réteghez köthetjük a műveket: egyrészt az uralkodókhoz, a főrendekhez, a főpapsághoz és a nemesség leggazdagabb rétegéhez, másrészt a protestáns egyházak és iskolák vezetőinek a műveltebb polgársággal társadalmilag összeérő rétegéhez. Funkciójukat tekintve pedig kiemelt helyen áll a karrierépítés, hiszen a szerzők általános célja személyes kapcsolataik építése, azok ápolása, esetenként pártfogás kérése vagy állás keresése. A köszöntők és köszöntöttek között mindig számos, előkelő családból származó személy neve szerepel, ami az érintett családok reputációját is növelte.²⁰

Méreteiket tekintve beszélhetünk fólió méretű, egyleveles nyomtatványokról vagy kisebb füzetszerűekről, amelyeket gyakran kötöttek könyvekbe, kolligátumokba.²¹ Mai értéküket növeli, hogy egykor csak néhány példányszámban készültek – kifejezet-

17 Ezenkívül tudunk olyan nyomtatványokat is említeni, amelyeknél nem egy konkrét személyhez kötődő esemény váltotta ki a megemlékezést, hanem egy közösség számára fontosnak vélt esemény. Ehhez kapcsolódóan három brassói példát említek meg, ami jól illusztrálja az elmondottakat: a város tehetősebb polgárai fontosnak tartották, hogy alkalmi nyomtatvány formájában is beszámoljanak az 1682. március 5-i csillaghullásról (lásd: AHG IV.F.1.Tf.51.I/18), illetve a plébániatemplom harangjának – éppen egy temetési szertartás közben történt – lezuhanásáról (lásd: AHG IV.F.1.Tf.51.II/13 és ugyanerről egy másik nyomtatvány: AHG IV.F.1.Tf.52/70). A harmadik példa az 1689-es brassói tűzvészről szóló alkalmi nyomtatvány „*Ein neues Klag-Lied oder traurige Relation von der erschrocklichen Feuer-Brunst*” címmel, amelyről fennmaradt példány jelenleg nem ismert (RMK II. 1643.; Iova 1980: 134.).

18 A legrégebbiként ismeretes alkalmi nyomtatvány V. Miklós pápának (1397–1455) II. János (1418–1458) ciprusi király számára 1451-ben kibocsátott búcsúlevele. Bővebben: Hellebrant 1882: 95.

19 Vö. Stoll–Vargha 1964: 105.

20 Jakab 1882: 104.; Philipp 1986: 141.; Heltai 2008: 257–260.; Sienerth 2008: 159.

21 A nagy méretű példányok őrzése és tárolása ma is komoly odafigyelést igényel, a múltban éppen emiatt könnyebben és nagyobb számban kallódtak el, mint kis méretű változataik. Ez az egyik oka annak, hogy ritkaságszámba mennek a bibliográfiákban.

ten egy adott eseményről való megemlékezés (illetve reprezentáció) gyanánt.²² Ritkábban kéziratban készítették el őket – olykor igen díszes kivitelben. Ezt követően – egy részüket bizonyosan – a templom falára vagy ajtajára függesztették ki, hogy mindenki láthassa.²³ További felhasználásukról csak keveset lehet tudni. Vélhetőleg felolvashatták,²⁴ majd pedig a rokonoknak és a barátoknak ajándékozhatták őket. Forrásértékük kapcsán fontos megjegyeznünk, hogy mivel a szövegüket a kortársak írták, és az érintett személyektől – vagy halál esetén az elhunyt családjától – nyerték az adatokat, megbízható tényeket tartalmazó kútfővel van dolgunk. Ezenkívül a hallgatóság (legyen az bármilyen alkalmat ünneplő vagy gyászoló tömeg) szintén jól ismerte az érintett személyt vagy személyeket,²⁵ ezért ezek a dokumentumok a történeti kutatások során is jól hasznosíthatók.²⁶ A hasznosulás egyik alapfeltétele azonban, hogy a dokumentumok adatelemekre való bontásának lehetőségét ismerjük. Az adatok a művek formai feltárása során kerülnek felszínre, és ekkor válik láthatóvá, hogy a kútfőtípus valójában milyen értékes kapcsolattörténeti vonatkozású információkat őriz. Ezen túlmenően a dokumentumok komparatív vizsgálatával egy városi közösség tisztviselői rétegének alaposabb vizsgálatára is sor kerülhet.

22 Kifejezetten a dokumentumok reprezentációs és önképi értékeire hívja föl a figyelmet Kökényesi Zsolt is a főúri halotti beszédek elemzése kapcsán. Vö. Kökényesi 2015: 162–183.

23 Zoványi 1895: 82.

24 Vö. Acsády 1891: 131.

25 A halotti búcsúztatók verseinek az írására vélhetőleg a halálesetek másod- vagy harmadnapján kerítettek sort. Vö. például AHG IV.F.1.Tf.53.VI/22 jelzetű nyomtatványát (Petrik IX: 459), amelyen az impresszumadatoknál jelzik a nyomtatás napját (1712. május 9.), emellett a halál időpontját is megadták (1712. május 7., este 9 óra körül), ami arra utal, hogy még az esemény hatása alatt, nem sokkal a történelem után készítették a verseket.

26 Az alkalmi nyomtatványok történeti forrásként való hasznosítása nem új keletű gondolat a hazai és a nemzetközi szakirodalomban. Erre hívta föl a figyelmet Dézsi Lajos (1868–1932) irodalomtörténész a Bethlen Elek (1643–1696) főispán fölött mondott halotti emlékvers bemutatásakor. Vö. Dézsi 1895: 334. Ugyanebben az évben világitott rá Zoványi Jenő (1865–1958) református egyháztörténész is arra, hogy jelentős számú, korábban nem ismert adatot lehet meríteni a kora újkori alkalmi művekből. Vö. Zoványi 1895: 82. Kiaknázatlan dokumentumtípusként hozza fel példáját Harald Roth szász történész is, amikor Petrus Clompe (1711–1751), a Honterus Gimnázium rektorának a halotti búcsúztatóját ismerteti értékes irodalom-, család- és társadalomtörténeti forrásként. (Vö. Roth 1987: 33–36.) A könyves kutatások eredményeinek beemelését szorgalmazza a történeti kutatásokba Verók Attila is. Erről bővebben lásd alábbi tanulmányait, amelyek programiratként is felfoghatók: Verók 2010: 49–81.; Verók 2012: 134–149.

A relációs adatbázis építőkövei

Az alkalmi művek adatai

A brassói alkalmi nyomtatványok feltárása során nyilvánvalóvá vált, hogy a vizsgált dokumentumoknak a város tisztviselői rétegének életrajzi adatait és kapcsolatrendszerét illetően rendkívül adatgazdagok. A későbbi elemzéskor azonban épp ez okozta a legnagyobb problémát is: a töredékadatok áttekinthetlenné vált tömege. Éppen ezért döntő jelentőségű a felhasználásukra vonatkozó módszertani akadályok feloldása, azaz a dokumentumokon izoláltan jelen lévő, egymással mégis összefüggő adatainak az összekapcsolása. A dokumentumok informatikai alapú feldolgozása hatékony segítséget nyújthat további összefüggések megismeréséhez is: az alkalmi írások esetében ez kifejezetten a kora újkori tisztviselői elit, szűkebben pedig az elithez kötődő rokoni, illetve baráti kapcsolati hálózatok feltérképezését jelenti. Ehhez azonban látnunk kell, hogy társadalomtörténeti szempontból milyen hasznosítható adatainkra bonthatók fel az alkalmi írások.

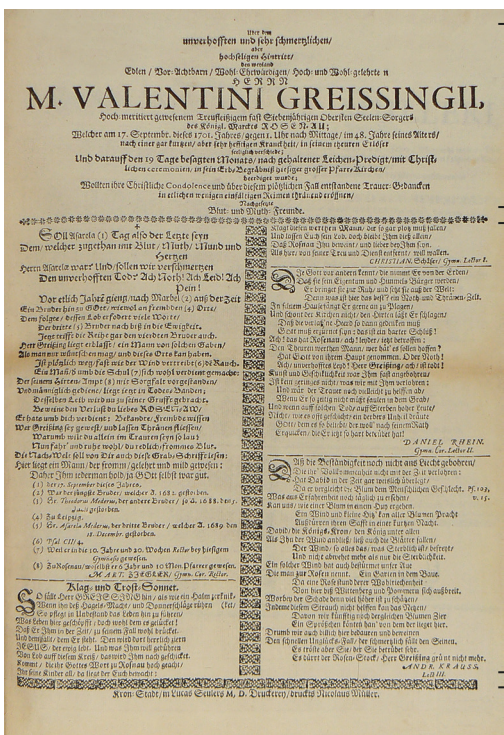
Annak ellenére, hogy több típusú alkalmi írásról beszélhetünk – egylaposak és füzeteszerűek, kézíratosak vagy nyomtatottak, alkalom szerint pedig a legkülönbözőbbek –, e forrástípusnak is megvannak azok a sajátos formai jellemzői, amelyek lehetővé teszik adatainkra való bontásukat. Ezek a visszatérő elemek elsőként a címekben előforduló adattípusok: az adott dokumentumban a központi személy²⁷ neve, titulusa, származási helye, foglalkozása (és annak ideje), az alkalom megnevezése, időpontja, valamint a közvetlen hozzátartozók megnevezései.

Az alkalmi dokumentumok további visszatérő adattípusai a versben vagy prózában megírt részekben fedezhetők fel: a szerző neve, titulusa, származási helye, a kiemelt személyhez fűződő (rokoni vagy baráti) kapcsolatának megnevezése.

Harmadik csoportba sorolhatók az impresszumadatokat tartalmazó záradékból eredő információk.²⁸ Rendszerint innen derül ki a dokumentum megjelenésének helye, ideje, illetve a nyomda és a nyomdász neve. A három általános adatcsoportból kiemelt személyi, rangbeli, hivatal- és kapcsolattörténeti adatok hatékony segítséget nyújthatnak egy város társadalmának pontosabb megismeréséhez.

27 Központi vagy kiemelt személynek nevezem a dokumentumokban azokat, akiknek az emlékére készítették az alkalmi műveket. Lakodalmi köszöntők esetében az ifjú pár, fokozatszerzéskor a promoveált vagy előléptetett személy, halotti búcsúztató esetén az elhunyt stb.

28 Ezek a jellemzők természetesen kizárólag a nyomtatott vagy nyomtatásra szánt kézíratos dokumentumokon azonosíthatók.

- › Az alkalom rövid és pontos leírása
- › Megszólintás, titulus
- › A központi személy(ek) neve(i), hozzátartozó(k) neve(i) (leánykori név)

- › Az írások szerzői (név, titulus, a központi személyhez fűződő kapcsolat)
- › Hozzártartozók nevei, illetve a központi személyhez fűződő (rokonai, kollegiális) kapcsolat megjelölése
- › Versek az adott alkalomhoz illeszkedve (esetenként életrajzzal és családfával)

- › Megjelenési adatok (nyomda és nyomdász neve, a dokumentummegjelenés helye és ideje)

1. ábra Az alkalmi írások általános adatelemei

Az általános elemeken kívül azonban gyakorta előfordul olyan járulékos információ is, amely nem jelenik meg valamennyi alkalmi íráson, de a történeti kutatások során szintén felbecsülhetetlen értéket jelenthet. Ilyen például az olykor több generációra is visszanyúló családi vérvonal megírása.²⁹ Emellett – szintén a prózában vagy versben megírt részekben – több esetben az ünnepeltről vagy az elhunytól szóló jellem- és életrajzokat³⁰ is találhatunk.³¹ Fontos kapcsolattörténeti adalékokat rejtenek továbbá a disputációkban/disszertációkban előforduló ajánlások is, amikor a promoveált diák név szerint említi és köszöni meg – előljáróinak, mecénásainak, a városvezetésnek,

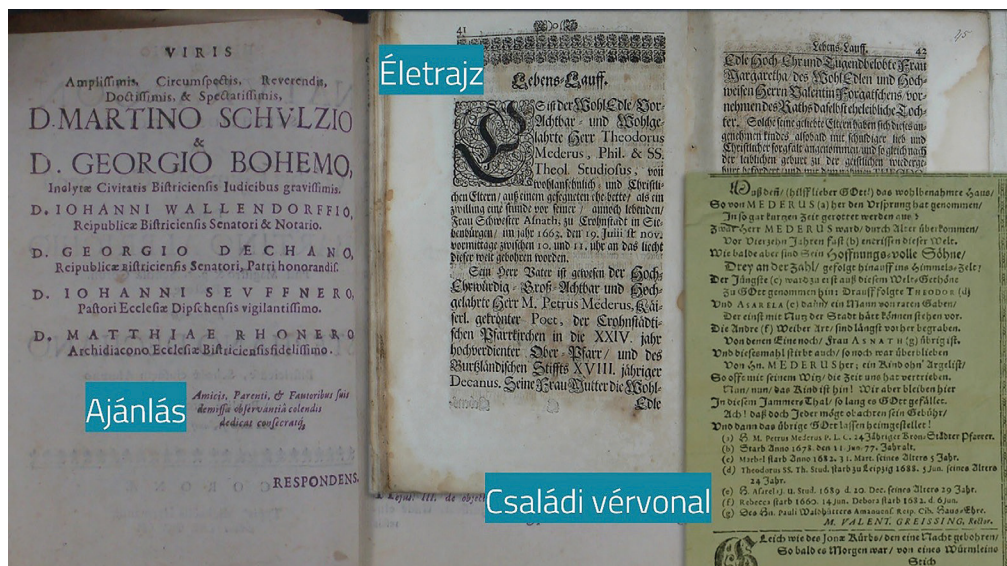
29 A halotti búcsúztatók írása során a szerzők gyakran kötelességüknek tartották, hogy visszamenjenek a család legelső ismert őseig, és innen vezessék le a családi vérvonalat egészen a legutóbb elhunyt személyig. Vö. például az AHG IV.F.1.Tf.51.I./58 jelzetű nyomtatványán szereplő verset (RMK II: 2058).

30 Lásd pl. Theodorus Mederus (1663–1688) halotti búcsúztatóit és bennük az elhunyt életrajzát: AHG IV.F.1.Tf.53.II/1.a–f.

31 Erre hívta fel a figyelmet az erdélyi történész, Görög Ferenc (1881–1970) is. Vö. Görög 1901: 89–105. Életrajzi adalékra példa a Nicolaus Müller (1632–1702) brassói nyomdász halálára készített versrészlet, amelyben Martin Ziegler (1658–1716) gimnáziumi rektor a következőket írja: „*Ey Schade ist's / daß der nun liegt erblast / Der manches schönes Buch in sechs und vierzig Jahren / Gedruckt / und sonst in Sprachen wohlerfahren / Der vielmal Freund und Leid in Reimen hat gefast.*” A dokumentum mai lelőhelye: AHG IV.F.1.Tf.51.I./59. (Gross 1986: nr. 1218.)

egykori tanárainak stb. – a támogatást.³² Tágabban véve pedig beszédes lehet az is, hogy egy-egy alkalommal hányan és milyen pozíciókat betöltő személyek írtak az ünnepekteljesítésére, ahogy az is, hogy egy adott személyről az élete különböző állomásain kik emlékeztek meg.

Ezek tehát azok az adatelemek, amelyek segítségével egy közösség tisztviselői rétegének kapcsolattörténeti vizsgálatához is felhasználhatjuk a dokumentumokat.

2. ábra Példák az alkalmi írások további forráslemeire

A forrástípus történeti hasznosításához a dokumentumok szisztematikusan feltárására van szükség. Kezdve a korra jellemző barokkos körmondatú címekkel, amelyek jelentős mennyiségű információt tartalmaznak, éppen ezért célszerű azt (betűhív átírásban) rögzíteni. Fontosak továbbá a szerző(k) meghatározása(i), a forrásban szereplő személyek kigyűjtése (rokonok, barátok, vizsgáztató, vizsgázó, ajánló, illetve az ajánlás során a címzett személyek stb.), a dokumentum terjedelme, megjelenés helye és ideje, a nyomda, illetve a nyomdász neve, a dokumentum mérete, lelőhelye, konkordanciaadatai és esetlegesen az egyéb megjegyzések.

32 Számos előfordulása közül álljon most itt kettő: egy 1655-ben kiadott brassói nyomtatványon a beszercei promoveált teológushallgató, Stephan Dechan (?-?) apjának („*patri honorandissimus*”) ajánlja a művét, akit névvel (*Georg Decan*) és tisztségével (*Reipublica Bistriciensis Senatoris*) együtt meg is nevez. A dokumentum mai lelőhelye: AHG IV.F.1.Tq.139/6. (RMK II. 820, RMNy 2568.) Arra is van példa, amikor az elnök nevezi meg édesapját. Például a Wittenbergben 1682-ben kiadott nyomtatványon a baráthelyi (*Brateiu, Pretai*) Johann Hoch (?–1713) későbbi felsőbajomi lelkész teológiai disputációjában a brassói Marcus Fronius (1659–1713) vizsgálónak az apjának, Petrus Fronius (1631–1685) („*Ecclesiae Jesu Neapolitanos in Barzia Transylvanorum collectae Antistiti graviter vigilantis, Patri mihi nunquam sine veneratione nominando*”) keresztényfalvi (*Cristian, Neustadt*) lelkésznek ajánlja a művet. A dokumentum mai lelőhelye: AHG IV.F.1.Tq.139/18.[a] (RMK III. 3214.)

A teljes körű formai feltárás során szükséges a dokumentumokon lévő személynevek azonosítása is, ezért neveik után az egyéb forrásokkal összevetett életrajzi dátumukat is szükséges feltüntetni, valamint a források által közölt, az adott személyre vonatkozó legfontosabb ismertetőjegyeket is. Ugyanígy azonosítani szükséges a dokumentumokon előforduló valamennyi településnevet (ennek elvégzése a dokumentumok többnyelvűsége miatt indokolt). Ha valamilyen adatot nem, vagy csak rövidítve jelöltek a források, akkor szögletes zárójelben szükséges azt feloldani a további kutatások/kutatásaink megkönnyítése érdekében. Végezetül pedig – a dokumentumok között való tájékozódás felgyorsítása céljából – egy rövid tartalmi összefoglalóval (egységesített címalakkal) érdemes kiegészíteni a dokumentumfeltárást. Az 1. ábrán látható nyomtatvány formai leírása fentiek alapján a következőképpen néz ki:

<Halotti búcsúztató Valentin Greissing (1653–1701) emlékére – Brassó, 1701. szeptember 17.>

Über dem unverhofften und sehr schmerzlichen, aber hochseligen Hintritt, des weyland Edlen, Vor-Achtbarn, Wohl-Ehrwürdigen, Hoch-und Wohl-gelehrten Herrn M[agister] Valentini Greissingii, Hoch-meritiert gewesenem Treuffleißigem fast Siebenjährigen Obersten Seelen-Sorgers des Königl. Marckts Ro-senau; Welcher am 17. Septembr. dieses 1701. Jahres, gegen 1. Uhr nach Mittage, im 48. Jahre seines Alters, nach einer gar kurtzen, aber sehr hefftigen Kranckheit, in seinem theuren Erlöser seeliglich verschie-de; Und darauff den 19 Tage besagten Monats, nach gehaltener Leichen-Predigt, mit Christlichen ceremo-nien, in sein Erd-Begräbniß hiesiger grosser Pfarr-Kirchen, beerdiget wurde; Wollten ihre Christliche Con-dolence und über diesem Plötzlichen Fall entstandene Trauer-Gedancken in etlichen wenigen einfältigen Reimen thränend eröffnen, Nachgesetzte Bluth- und Muth-Freunde.

Kron-Stadt: in Lucas Seulers M. D. Druckerey, druckts Nicolaus Müller, [1701].

[1] fol.

Jelzet: AHG IV.F.1.Tf.51.I/58

A versek szerzői: Marti[n] Ziegler (1658–1716), „*Gymn[asii] Patr[iae] Rector*” – *Christianus Schäser* (1671–1712), „*Gymn[asii] Lector I.*” – *Daniel Rhein* (?–1719), „*Gymn[asii] Cor[onensis] Lector II.*” – *Andreas Krauss* (1668–1751), „*Lect[or] III.*”.

Konkordancia: GROSS 1217; az OSZK belső nyilvántartásában: RMK II 2058d.

3. ábra Példa az alkalmi írások formai adatelemeinek leírására

A dokumentumok formai leírása rámutat arra, hogy szinte minden szónak és kifejezésnek információértéke van. Habár önmagukban még keveset mondanak, de ha egy meghatározott logikai elv szerint adatbázisba rendezzük, a többi kapcsolódó adatelemmel együtt már nagy jelentőségűvé válhatnak. Azonban ahhoz, hogy ezek az összefüggések megnyilvánuljanak, meg kell alkotnunk a témához kapcsolódó relációs adatbázist.

Az alkalmi írásokból relációsadatbázis-építés

Kutatásom során az adatokat a Microsoft Access adatbáziskezelő program segítségével tároltam el. A vizsgált dokumentumoknak a megfelelő elemekre való bontása tette lehetővé azt, hogy az adatbázisban való rendszerezést megoldhassam, az egymáshoz kapcsolódó, a különböző forrásokban megbújó adatelemeket pedig egymással összefűzhessem.³³

A brassói tisztviselőkre fókuszáló munkám során jól tudtam hasznosítani a korabeli alkalmi írásokat, hiszen azok is a tisztviselői körről (valamint a hozzátartozókról és a barátokról) szólnak. Ahhoz azonban, hogy pontosan tudjuk, hogy kik szerepelnek a dokumentumokon és azok milyen kapcsolatban vannak egymással, szükséges egy személyi adatbázis létrehozása. Ehhez alakítottam ki a személyi adatok tárolására alkalmas „Egyének” elnevezésű táblát a relációs adatmodell szabályainak megfelelően. Ebben kizárólag olyan adatokat gyűjtöttem össze, mint a kutatás során előkerülő személy neve³⁴ és egyéni azonosítószáma (ID), születési és halálozási adatai (helyszín és időpont), ezeken kívül pedig a személy neve, a nemzetsége, az apja és az anyja neve és ID-je.

33 A kapcsolattörténeti kutatások számára éppen ebben rejlik a relációsadatbázis-építés igazi hasznosíthatósága. Habár a jelen tanulmány célja – egyebek mellett – ennek bemutatása, mégis szükségesnek érzem, hogy egy rövid példán keresztül is érzékeltessem az adatok ilyen módon való tárolásának eredményét. A brassói Lucas Seuler (1693–1733) halotti búcsúztatóján például „B. S.” monogrammal jelöli magát az egyik szerző. A városi források, a hivatali névtárak nem segítenek ez esetben fényt deríteni arra, hogy kit rejthet az említett monogramm. Verses búcsúztatóját azonban egy rövid záró formulával fejezi be, amiben megemlíti, hogy unokafivére az elhunyt: *„Das wünschet hertzl. obschon schmerzlich ein über des frühzeitige Ableben des Wohlseiligen als seines hochgeehrieten Herrn Vätters Mit-Klagender, B. S.”* Erich Jekelius brassói genealógiája alapján – de annak a Fekete-templom Levéltárában jelenleg elérhető gépiratos köteteiből ki nem olvasható módon – adatbázisba rendezve kikereshető a keresett személy unokatestvére is. A rokoni kapcsolati háló rekonstrukciójával ugyanis elénk tárul, hogy az elhunyt Lucas Seuler apai nagyanyja, Margaretha Gockesch (1625–1712) volt, az ő unokája pedig a „B. S.” monogrammal magát jelölő Bartholomaeus Scheipner (1700–1758), ekkor még csak leendő gimnáziumi tanár, később barcasági lelkész, aki az elhunyt unokafivére is volt egyben. A nyomtatványt lásd: AHG IV.F.1.Tf.53.II/5.e.; Gross 1986: nr. 1291; Petrik IX: 468.

34 A visszakereshetőség és a pontos azonosítás végett célravezető egységesíteni a különböző vezeték- és keresztnévek névváriánsait (pl. Hirscher, Hyrscher, Hyrsers, Herser, Hürser) és egységes névalakban rögzíteni a személyeket. Névazonosság esetén nagy segítséget jelenthet továbbá, ha a névmezőben az egységesített család- és keresztnév után feltüntetésre kerülnek az illető életrajzi adatai, kiegészülve a foglalkozásra való utalással is, hogy azonososság esetén (az azonosítószámokon kívül) egyértelmű legyen, ki is pontosan a keresett személy.

ID	Megnevezés	NvNm	Nemzetség	SzülHely	Szül	SzülHó	SzülNap	SzülPontos	HalHely	HalÉv	HalHó	HalNap	HalPontos	Apa	Anya	
1129	Greissing, Valentin (1631-1701) /Pf. in Rosenau/	1	73	1	1631	9999	9999	9999	1	1	1701	9	17	1116	1174	
1130	Greissing, Sara (1681-1767)	2	73	9999	1681	7	25	1	9999	1767	8	6	1129	9999		
1131	Greissing, Valentinus (1686-7)	1	73	9999	1686	8	8	1	9999	9999	9999	9999	9999	1129	9999	
1132	Greissing, Rosina (1691-1757)	2	73	9999	1691	9	6	1	9999	1757	9	11	1129	9999		
1133	Greissing, Catharina (1694-1768)	2	73	9999	1694	1	13	1	9999	1768	9	4	1	1129	9999	
1134	Greissing, Cyrillus (?-1642)	1	73	9999	9999	9999	9999	9999	9999	1642	10	2	1	1115	9999	
1135	Greissing, Johannes (17. Jh.) /Centumvir/	1	73	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	1	1115	4205	
1136	Greissing, Martha (?-1704)	2	73	9999	9999	9999	9999	9999	9999	1704	4	25	1	1135	9999	
1137	Greissing, Margaretha (17. Jh.)	2	73	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	1	1135	9999	
1138	Greissing, Agnetha (17. Jh.)	1	73	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	1	1253	9999	
1139	Greissing, Cyrillus (17. Jh.)	1	73	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	1	1138	9999	
1140	Greissing, Johann Gottfried (17. Jh.)	1	73	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	1	1138	9999	
1141	Greissing, Margaretha (?-1703)	2	73	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	1703	1	4	1	1140	9999
1142	Greissing, Anna (17. Jh.)	2	73	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	1	1138	9999	
1143	Greissing, Lucas (17. Jh.) /Ratherr 1616/	1	73	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	1	1253	9999	
1144	Greissing, Agnetha (17. Jh.)	2	73	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	1	1143	9999	
1145	Greissing, Margaretha (17. Jh.)	2	73	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	1	1253	9999	
1146	Greissing, Anna (17. Jh.)	2	73	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	1	1253	9999	
1147	Hegyes, Johann (16-17. Jh.) /aus Schässburg, 156/	1	74	13	9999	9999	9999	9999	1	9999	9999	9999	1	9999	9999	
1148	Hegyes, Catharina (16. Jh.)	2	74	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	1	1147	9999	
1149	Hegyes, Martha (1576-7)	2	74	9999	1576	9999	9999	1	9999	9999	9999	9999	1	1147	9999	
1150	Hegyes, Anna (1573-1609)	2	74	9999	1573	2	28	1	9999	1609	8	10	1	1147	4324	
1151	Hegyes, Andreas (1578-1627) /Stadthann/	1	74	9999	1578	11	30	1	9999	1627	8	27	1	1147	9999	
1152	Hegyes, Johannes (1607-1650) /Pfarrer in Haldsd	1	74	9999	1607	9999	9999	1	9999	1650	4	10	1	1151	4327	
1153	Hegyes, Martha (1613-7)	2	74	9999	1613	5	17	1	9999	9999	9999	9999	1	1151	4327	
1154	Hegyes, Anna (1616-7)	2	74	9999	1616	6	7	1	9999	9999	9999	9999	1	1151	4327	
1156	Herrich, Jacobus (aus Birthalim) (16-17. Jh.) /Pf. i	1	75	28	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	1	9999	9999	
1157	Herrich, Andreas (alias Birthelmer) (17. Jh.) /Sch	1	75	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	1	1156	9999	
1158	Birthelmer, Andreas (17. Jh.) /Ratherr 1688, Proo	1	75	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	9999	1	1157	4365	

4. ábra A relációs adatbázis „Egyének” táblája

Szükséges megemlíteni, hogy az adatok bevitelének nem a legcélravezetőbb módja az, ha közvetlenül a táblákban történik az adatrögzítés. Sokkal megfelelőbbek az úgynevezett űrlapok, amelyek célja az adatbevitel megkönnyítése. Az ezek háttérében lévő táblákban számokba kódolva tárolódnak el a rögzített szöveges információk (például a személyek vagy települések megnevezése) is, vagyis lényegében egy azonosítószámhoz (ID) rendeljük őket. Így minden egyes adatelemnek egyedi számértéket adva elkerülhetjük a redundáns adatrögzítést és a többszöri adatfelvételből fakadó elgépelés lehetőségét – hiszen minden adatot csak egyszer szükséges ID-vel rögzítenünk, a későbbiekben elegendő csupán az azonosítóra hivatkoznunk. Adataink így válnak egymással összefűzhetővé (az adattáblák egymáshoz kapcsolásával) mind az adatbeviteli űrlapon, mind a későbbi szűrések (lekérdezések) során.

Egyének ×					
ID	1129	Név	Greissing, Valentin (1653-1701) /Pf. in Rosenau/		
Nem	1	Férfi	A papszentelés ideje		
Apa	1116	Greissing, Christophorus (?-1655) /Senator/	Anyja	1174	Forgatsch, Margaretha (1632-1686)
Nemzetiség	73	Greissing			
Vallás	1	Evangélikus			
Születési hely	1	Kronstadt (Braşov, Brassó)			
Születési idő	1653	9999	9999	Pontosság	1
Halálozási hely	1	Kronstadt (Braşov, Brassó)			
Halálozási idő	1701	9	17	Pontosság	1
Halálának oka					
HázasságonKívül	☐				
Ikerszületés	☐				
Jekelius nem ismeri	☐				
Házasság mostohatestvérrel	☐	Úrlap bezárása		Új rekord	
Családfához	0	0			
					Családfa

Házasság hozzáadása	Házasság lekérdezése
Iskola hozzáadása	Iskola lekérdezése
Keresztnev hozzáadása	Keresztnev lekérdezése
Rang, cím hozzáadása	Rang, cím lekérdezése
Tevékenység hozzáadása	Tevékenység lekérdezése
Kiemelt személy hozzáadása	Kiemelt személy lekérdezése
Szerző hozzáadása	Szerző lekérdezése
Ajánló	Ajánlott
Nyomtatványok hozzáadása	Praeses lekérdezése

5. ábra Az adattároláshoz készített relációs adatbázis személyi vonatkozású adatbeviteli űrlapja

Mivel az adatok későbbi elemzésekor jelentősége lehet annak is, hogy a rögzített információk (személyek, helyszínek, pozíciók, évszámok stb.) mennyire pontosak, ezért, ahol releváns volt, egy külön azonosító értéket is hozzájuk rendeltem. Ezek alfabetikusan a „pontos”, a „feltételezett”, illetve az „ismeretlen”, valamint – évszámok esetében – a „körül”, az „előtt”, az „után”, illetve az „utolsó ismert dátum”. Az ismeretlen adatokat a „9999”-es ID-vel láttam el.

A családi kapcsolatok feltérképezésében a szülők azonosítása mellett fontos volt a házasságkötéseket is rögzíteni. Ennélfogva egy külön „Házasságok” elnevezésű táblában a házasságkötés idejének, számának, valamint a férj és feleség személyének azonosítására törekedtem. Egy személy karrierútleírásánál pedig jelentősége lehet annak is, hogy kinek, hányadik házasságkötése az életében. Így ennek a rögzítése is szükségessé vált. Fontos információ lehet még a házasság végének az oka, ezért erre vonatkozóan is célszerű lehet jegyzetelni az űrlapon.

6. ábra A házasságkötéseket regisztráló „Házasságok” űrlap

Ezt egészítettem ki a már meglévő, leíró kutatások (adattárak) eredményeivel az egyéni életút rekonstruálása céljából: azaz többségében azzal, hogy ki, mikor, milyen gimnáziumba és egyetemre iratkozott be, valamint ugyancsak az adott személyre lebontva ki, mikor, milyen időtartamban és milyen pozíciókat töltött be – mind az egyetemet járt személyek, mind pedig a politikai értelmiség körében Brassó (és környéke, a Barcaság) vonatkozásában.

7. ábra A karrierállomásokat regisztráló „Tevékenységek” űrlap

Az eddigiekben bemutatott adatrögzítés a már ismert történeti forrásokból (naplók, anyakönyvek, genealógiák, adattárak stb.) kinyerhető személyi vonatkozású adattípusokra irányult. Az alkalmi írások feldolgozását illetően azonban új táblák (és űrlapok) kialakítása volt szükséges. Ezekben ugyanis fontos volt rögzíteni a dokumentumokról leolvasható különféle kapcsolatoknak és kapcsolattípusoknak a tényét, ahogyan el kellett végezni az adott alkalomhoz írt művek szerzőinek és az ünnepest személy(ek)nek a regisztrálását is, amelyet minden esetben egy azonosítás előzött meg a már a rendelkezésre álló források alapján. Éppen ezért a következő adattáblák (és a hozzájuk tartozó adatbeviteli űrlapok) kialakítására került sor: (1) az alkalmi dokumentumok listája, (2) a művek kiemelt személyei, (3) szerzői, (4) vizsgálónökei és (5) ajánlói.

Ez esetben a „Nyomtatványok listája” elnevezésű űrlap tartalmazza az adott dokumentum legfontosabb adatait, úgymint a dokumentum ID-je; levéltári jelzete; egy-ségesített címalakja; a nyomdahely településének ID-je és megnevezése; a nyomdász ID-je és megnevezése; az esemény dátuma; az alkalom megnevezése; végezetül pedig a dokumentum kéziratos jellege, illetve brassói szász kötődése.

Az űrlapok jelentős segítséget nyújtanak abban is, hogy parancsgombokat helyezhetünk el rajtuk, amelyekkel különféle műveleteket végezhetünk. Az egyik ilyen művelet segítségével például közvetlenül az egyik űrlapról nyithatunk meg egy másikat, vagy ugyanígy futtathatunk le egy-egy előre beállított szűrést (lekérdezést).

The image displays a digital manuscript search interface. At the top, there is a search form with various filters and options. Below the form, three search results are shown, each with a title and a description. Blue arrows indicate the flow of information from the search form to the results.

Search Form:

- Search bar: **Nyomatványok_írásja**
- Search ID: **50555**
- Location: **Wittenberg/Deutschland (Sachsen-Anhalt)**
- City: **Brüningum, Augusti (Bauning) /Buchdreecker in v**
- Year: **1684**
- Month: **8**
- Day: **20**
- Event type: **Disputáció**
- Language: **7**
- Document type: **Disputáció**
- Language: **7**
- Language: **Latin**
- Language: **Latin**

Search Results:

- Result 1:** **Nyomatványok_írásja** (ID: 50555). Title: **Tq.139/A. <A beszerel Andreas Sattler (?-1715) disputációja a brassói Johann Albrich (1663-1690) einkleite alatt - Wittenberg, 1684. augusztus 20.>**
- Result 2:** **Nyomatványok_írásja** (ID: 3325). Title: **Tq.139/A. <A beszerel Andreas Sattler (?-1715) disputációja a brassói Johann Albrich (1663-1690) einkleite alatt - Wittenberg, 1684. augusztus 20.>**
- Result 3:** **Nyomatványok_írásja** (ID: 3325). Title: **Tq.139/A. <A beszerel Andreas Sattler (?-1715) disputációja a brassói Johann Albrich (1663-1690) einkleite alatt - Wittenberg, 1684. augusztus 20.>**

Navigation and Action Buttons:

- Preres:** Új rekord, Új rekord atonos művel, Következő rekord atonos művel
- Preres:** Új rekord, Új rekord atonos művel
- Preres:** Új rekord, Új rekord atonos művel

8. ábra Az alkalmi írások tartalmi feltárásához kapcsolódó adatbeviteli űrlapok

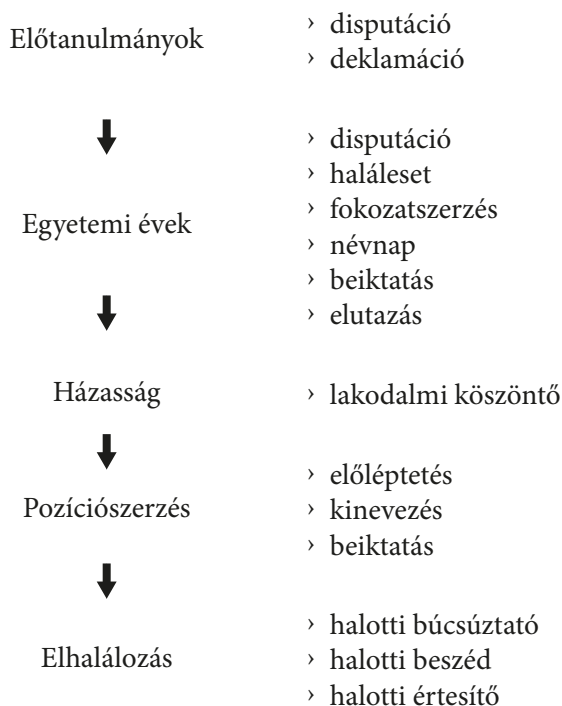
A fent látható űrlapok (és a hozzájuk kötődő táblák) segítségével rögzíthetővé váltak a dokumentumok kiemelt (címezett) személyei, szerzői, ajánlói és azok a személyek, akiknek ajánlották a műveket, valamint a disputációk vizsgálónői (praeses). Az adatok táblákban való rögzítésének alapelve azonban nem változott: ha valamilyen adatelem (személynév, településnév, dátum, nyomtatvány stb.) korábban már rögzítésre került egy táblában, akkor azt következetesen az adott helyről kell beemelnünk az űrlapba (a redundancia kizárásához).

Miután pedig valamennyi, a kutatás szempontjából releváns forrásból rögzítésre kerültek az adatok, akkor azokból a munkánkat elindító, előzetesen feltett kérdésekre kísérlehetjük meg kiolvasni a válaszokat. A kora újkori alkalmi írásoknak a karrier- és kapcsolattörténeti rekonstruálása szempontjából elsőrangú értéke is ezt követően válhatott csak megfogalmazhatóvá.

Karrieres és kapcsolati hálók elemzési lehetőségei a digitalizált alkalmi írások segítségével

A bevezetőben említett, a hagyományostól eltérő adattárolási mód az előbbi fejezetben már bemutatásra került. A forrástípus vizsgálatának újszerű megközelítési módja viszont a rokoni és kollegiális kapcsolatok, valamint a hivatali életutak összehasonlító elemzése során realizálódik. Ennek a vizsgálatnak az alapállítása az, hogy ezeket az adathordozókat egymással összefüggő forráscsoportként értelmezzük. Ehhez pedig szükségszerűen hozzátartozik az, hogy a dokumentumok által megfigyelt személyeket a saját városi közösségük rokoni hálózatával és a település hivatalainak betöltőivel együtt vizsgáljuk. Ennélfogva az alkalmi írásokból kiemelt kapcsolatok elemzését egy dinamikus változó folyamatként értelmezzük.

Ahogy korábban már említésre került, a dokumentumokon szereplő személyek életútjának azonosítása során vált láthatóvá, hogy a kora újkori tisztviselő családok karrierállomásai pontosan megegyeznek azokkal az alkalmakkal, amelyekről az alkalmi írások formájában is megemlékeztek. Az alkalmi művekben rögzített események esetében az előtanulmányokat, az egyetemi éveket, a házasságkötéseket, a pozíciószerezést és az elhalálozást jelentik. Az individuális karrierállomásokhoz köthető alkalmi írások fajtáit a következő ábra foglalja össze:

9. ábra A kora újkori karrierállomások és a hozzájuk tartozó alkalmi írások típusai

Szerzők és kiemelt személyek detektálása

A kútfőtípus kapcsolattörténeti szempontból akkor válik igazán értékké, ha az alábbi kérdéseket vizsgáljuk az egyéni életutak során: (1) kikről emlékeztek meg ünnepelt (másként kiemelt vagy címzett) személyként a korban? (2) Megjelenik-e többször ünnepeltként az alkalmi írások egyéb fajtáiban is az a személy, aki már korábban is ilyen szerepkörben tűnt fel? (3) Végezetül pedig arra is választ kaphatunk, hogyan alakul a már korábban ünnepelt személyek köszöntőinek a köre az egyes személyekre és azok társadalmi pozíciójára vetítve? A megfogalmazott kérdések az alábbiakban foglalhatók össze:

10. ábra Karriertörténeti összefüggések kutatásának folyamatábrája az alkalmi írások alapján (1.)

A feltett kérdések megválaszolásához szükségünk van azokra a táblákra, amelyekből a kívánt adatok kiszűrhetők. Ezek egyike a személyeket tartalmazó (jelen esetben az „Egyének” elnevezésű) tábla. Mivel a kiemelt (címezett) személyeket szeretnénk megismerni, szükségünk van a nyomtatványok alapadatait tartalmazó „Nyomtatványok listája” táblára, illetve a kiemelt személyeket tartalmazó, a „Nyomtatványok kiemelt személyei” táblára. Ahhoz pedig, hogy karrierállomásokra vetítve lássuk a kiemelt személyeket, a műveket kiváltó alkalmak szerint kell csoportosítanunk ezeket, ezért szükségünk van az „Alkalmak listája” elnevezésű táblánkra is. A harmadik kérdés megválaszolása annyiban különbözik, hogy föl vesszük mindehhez még a „Nyomtatványok szerzői” táblát is és hozzákötjük a „Nyomtatványok listája” táblánkhöz.

The screenshot shows a query builder interface with the following components:

- Egyének** table: ID (PK), Megnevezés, Nem, NemzetségiID, SzülHelyID, SzülÉv, SzülHónap, SzülNap, SzülPontosság, HalHelyID, HalÉv, HalHónap, HalNap, HalPontosság, ApalID, AnyalID, Vallás, Megjegyzés.
- Nyomtatványok_kiemelt_szem...** table: Nyomtatvány_ID (FK), ID (PK), Megjegyzés, Kulcs2.
- Nyomtatványok_listája** table: NyomtatványID (PK), Nyomt_Megnevezés, Megjegyzés, TelepülésiID (FK), NyomdászEgyénekID (FK), EseményÉv, EseményHónap, EseményNap, Kéziratos dokumentum, AlkalmID (FK), Nyelv, Megjegyzés_2, Brassói szász kötődés, Függelékben nincs benne.
- Települések_listája** table: TelepülésiID (PK), TelepülésMegnevezés.
- Alkalmak_listája** table: AlkalmID (PK), AlkalmakMegnevezés.

At the bottom, a table summarizes the query fields:

Mező:	ID	Kiemelt személy: Megj	Alkalm: AlkalmakMe	Nyomtatvány egysége	Év: EseményÉv	Megjelenés helye: Tel
Tábla:	Egyének	Egyének	Alkalmak_listája	Nyomtatványok_listája	Nyomtatványok_listája	Települések_listája
Rendezés:					Növekvő	
Megjelenítés:	☒	☒	☒	☒	☒	☒
Feltétel:						
vagy:						

11. ábra Az alkalmi írásk kiemelt személyeinek lekérdezése

A második kérdés megválaszolása pedig szintén kiszűrhetővé válik a 11. ábrán látható lekérdezésből. Az eredmények kilistázásánál az adatokat sorba rendezve (a kiemelt személyek szerinti abc-sorrendbe), alkalom szerint egyszerűen tovább szűrhetjük az adatsorainkat.

ID	Kiemelt személy	Alkalom	Nyomatvány egységesített címe	Év	Megjelenés helye
2933	Gottmeister, Justina (1695-1757)	Halotti búcsúzóató	Itina von Herberthsheim (1695-1757)	1757	Kronstadt (Braşov, Brass
2933	Gottmeister, Justina (1695-1757)	Lakodalmi köszöntő	muell Herbert (1693-1747) és Justina	1742	Kronstadt (Braşov, Brass
2933	Gottmeister, Justina (1695-1757)	Lakodalmi köszöntő	muell Herbert (1693-1747) és Justina	1742	Kronstadt (Braşov, Brass
1080	Graef, Thomas (Gräff) (1636-1686) /Stadtprediger, Pf. in	Disputáció	ff (1636-1686) filozófiai disputációja	1657	Kronstadt (Braşov, Brass
1118	Greissing, Christophorus (1664-1686) /auf der Academie	Halotti búcsúzóató	Johann Fabricius (?-?) halotti búcsú	1686	Wittenberg/Deutschlan
1118	Greissing, Christophorus (1664-1686) /auf der Academie	Halotti búcsúzóató	rofessorok és diáktársak halotti búcsú	1686	Wittenberg/Deutschlan
1092	Greissing, Johann Trostfriedr (1679-1724) /Lector/	Lakodalmi köszöntő	tfriedr Greissing (1679-1724) és Rosin	1709	Kronstadt (Braşov, Brass
1141	Greissing, Margaretha (?-1703)	Halotti búcsúzóató	rgaretha Rauss (?-1703), szül. Greissi	1703	Kronstadt (Braşov, Brass
1102	Greissing, Margaretha (?-1739)	Halotti búcsúzóató	icsúzóató Margaretha Greissing (?-17	1739	Kronstadt (Braşov, Brass
1208	Greissing, Margaretha (17. Jh.)	Lakodalmi köszöntő	iann Hintz (?-) és Margaretha Greis	1681	Kronstadt (Braşov, Brass
1100	Greissing, Martha (1632-1687)	Halotti búcsúzóató	rtha Draudt (1632-1687), szül. Greissi	1687	Kronstadt (Braşov, Brass
1127	Greissing, Martha (1686-1701)	Halotti búcsúzóató	tha Herrmann (1686-1701) geb. Grei	1701	Kronstadt (Braşov, Brass
1117	Greissing, Paulus (1633-1687) /Pf. in Honigberg/	Lakodalmi köszöntő	ul Greissing (1633-1687) és Anna Chr	1661	Kronstadt (Braşov, Brass
1117	Greissing, Paulus (1633-1687) /Pf. in Honigberg/	Halotti búcsúzóató	l Greissing (1633-1687) Pfarrer in Ho	1687	Kronstadt (Braşov, Brass
1120	Greissing, Paulus (1676-1719) /Ratherr/	Lakodalmi köszöntő	aul Greissing (1676-1719) és Catharin	1706	Kronstadt (Braşov, Brass
1087	Greissing, Sara (17. Jh.)	Lakodalmi köszöntő	rtin Albrich (1630-1694) és Sara Grei	1678	Kronstadt (Braşov, Brass
1099	Greissing, Stephanus (?-1647) /Ratherr, Orator centumv	Lakodalmi köszöntő	tephan Greissing és Margaretha Heri	1646	Kronstadt (Braşov, Brass
1129	Greissing, Valentin (1653-1701) /Pf. in Rosenau/	Névnap alkalmára	Michael Gütschius (?-?) névnapj kös	1677	Wittenberg/Deutschlan
1129	Greissing, Valentin (1653-1701) /Pf. in Rosenau/	Disputáció	ntwikiny 07/90. SA Brassói Valentin Greissing (1653-1701) disputációja C	1678	Wittenberg/Deutschlan
1129	Greissing, Valentin (1653-1701) /Pf. in Rosenau/	Halotti búcsúzóató	Tf.51.1/58. <Leichengedicht auf Valentin Greissing (1653-1701) – 17. Sep	1701	Kronstadt (Braşov, Brass
1129	Greissing, Valentin (1653-1701) /Pf. in Rosenau/	Disputáció	RMK III. 2949. <A brassói Valentin Greissing (1653-1701) disputációja Joh	1678	Wittenberg/Deutschlan
1129	Greissing, Valentin (1653-1701) /Pf. in Rosenau/	Elutazás alkalmára	Tf.51.1/14. <Költemény Valentin Greissing (1653-1701), medgyesi Franz	1679	Wittenberg/Deutschlan
1129	Greissing, Valentin (1653-1701) /Pf. in Rosenau/	Beiktatás	Tq.135/32. <Gratuláció Valentin Greissing (1653-1701) barcaroznyói lel	1694	Kronstadt (Braşov, Brass
1129	Greissing, Valentin (1653-1701) /Pf. in Rosenau/	Névnap alkalmára	Netoliczka: 1209/5. <Michael Dürr (?-) névnapj köszöntőverse Valentin	1675	Wittenberg/Deutschlan
1129	Greissing, Valentin (1653-1701) /Pf. in Rosenau/	Disputáció	RMK III/3. 6721. <A brassói Valentin Greissing (1653-1701) disputációja E	1677	Wittenberg/Deutschlan
1129	Greissing, Valentin (1653-1701) /Pf. in Rosenau/	Disputáció	RMK III. 2951. <A brassói Valentin Greissing (1653-1701) disputációja Joh	1678	Wittenberg/Deutschlan
1436	Grellius, Andreas Schesbusgenus (17. Jh.)	Disputáció	RMNY 2695. <A segesvári Andreas Grell (?-) filozófiai disputációja Marti	1657	Kronstadt (Braşov, Brass
6102	Gütschius, Michael (17. Jh.) /Theol. Stud. aus Michelsbe	Disputáció	Tf.139/25. <A kisdíznódi Michael Gütschius (?-) disputációja a brassói	1677	Wittenberg/Deutschlan
3402	Haller, Johannes (18. Jh.) /Comes/	Beiktatás	Tq.135/40. <Gratulationsgedichte des Gubernialraths Samuel von Herbé	1736	Hermannstadt (Sibiu, Ni
2935	Haner, Georg Jeremias (1708-1777) /Superintendent/	Halotti búcsúzóató	Tf.51.1/185. <Leichengedicht auf Georg Jeremias Haner (1708-1777) Supr	1777	Mediasch (Medias, Med
6522	Hedluff, Johann Ehregott (?-?) /aus Gorlitz/	Disputáció	HEGYI 409. <A gorlitz-i Johann Ehregott Hedluff (?-) disputációja Johan	1745	Jena
6274	Hellmann, Johann (17. Jh.) (aus Bistriz) /Stud. theol./	Elutazás alkalmára	Netoliczka: 1209/5. <Valentin Greissing (1653-1701) búcsúzóverse a bes	1676	Wittenberg/Deutschlan
2145	Henning, Andreas (alias Meschner) (1643?-1710) /Stadt	Disputáció	RMK III. 2332. <A brassói Andreas Henning (1643-1710) disputációja Joh	1666	Jena
2145	Henning, Andreas (alias Meschner) (1643?-1710) /Stadt	Halotti búcsúzóató	Tf.51.1/86. <Leichengedicht auf Andreas Henning (1643-1710) Pfarrer in	1710	Kronstadt (Braşov, Brass
1819	Henning, Christian (1671-1705) /Academicus/	Halotti búcsúzóató	Tf.51.1/66. <Leichengedicht auf Christian Henning (1671-1705) Stud. – 9.	1705	Kronstadt (Braşov, Brass
4358	Henning, Margaretha (1684-1722)	Lakodalmi köszöntő	Tf.52/20. <Lakodalmi köszöntő Daniel Fronius (1672-1743) és Margareth	1700	Kronstadt (Braşov, Brass
2146	Henning, Rosina (alias Meschner) (?-1719)	Lakodalmi köszöntő	Tf.52/23. <Lakodalmi köszöntő Trostfriedr Greissing (1679-1724) és Rosin	1709	Kronstadt (Braşov, Brass
2198	Henrich, Martha (1660-1734)	Halotti búcsúzóató	Tf.51.1/116. <Leichengedicht auf Martha Czacko von Rosenfeld (1660-17	1734	Kronstadt (Braşov, Brass
2173	Herbert, Anna Rosina (1723-1788)	Lakodalmi köszöntő	Tf.53.IV/2. <Lakodalmi köszöntő Stephan Gottlieb Fronius (1718-1751) é	1739	Kronstadt (Braşov, Brass
5970	Herbert, Anonymus 1. (?-1732)	Halotti búcsúzóató	Tf.53.III/4. <Halotti búcsúzóató Samuel Herbert (1720-1761) brassói titká	1732	Kronstadt (Braşov, Brass

12. ábra Az alkalmi írások kiemelt személyeinek abc-sorrendbe rendezett listája

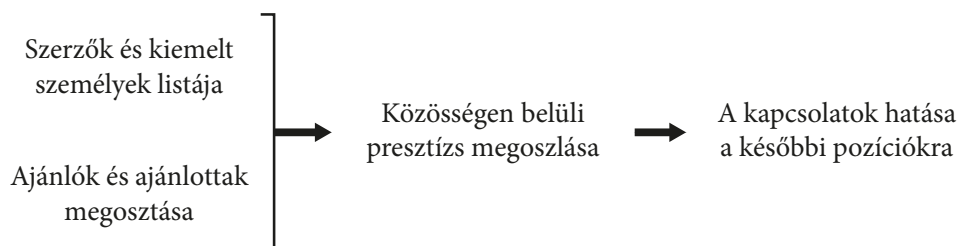
Ezzel a módszerrel elemezhetővé válnak a kora újkori karrierállomások – a hozzájuk kapcsolódó alkalmi írások alapján.

Kapcsolatok elemzése az alkalmi írások alapján

Izgalmas kérdéseket vetnek fel az alkalmi írások akkor is, ha egy meghatározott alkalomnak a kapcsolatait elemezzük. Feltételezhetjük ugyanis, hogy a különböző karrierállomások idején készült írásemlékek szerzői és címzettjei a későbbi karrieralkalulások szempontjából összefüggésekre mutatnak rá. Beszédes lehet ugyanis az, ha valaki kevésbé tekintélyes felmenők tagjaként gratulál egy sokkal tekintélyesebb felmenőkkel rendelkező társának. Ez ugyanis segíthette felhívni magára a másik félnek (és annak a családjának) a figyelmét. Feltételezhetjük azt is, hogy a tekintélyes felmenőkkel rendelkező személyek ki is emelkednek az írásművekben (például úgy, hogy többször is állítanak nekik emléket, vagy többen írtak a tiszteletükre, mint másoknak). Megfelelő

forrásadottság esetén ez megmutathatja az egyének közösségen belüli (kiemelkedő) társadalmi presztízsét.

Az egyetemi évek időszakában azonban arra is érdemes figyelni, hogy melyik diák, mely személynek köszöni meg a támogatását azzal, hogy neki ajánlja a vizsgamunkáját? Ennek a vizsgálatára is érdekes összefüggéseket mutathat a jövőbeli érvényesülést illetően.³⁵ Az eddig elmondottakat az alábbi lépésekre bonthatjuk fel.

13. ábra Karriertörténeti összefüggések kutatásának folyamatábrája az alkalmi írások alapján (2.)

Maradjunk az egyetemi évek alatt szerzett kapcsolatok körének rekonstruálásánál. Feltételezhetjük tehát, hogy az egyetemet járt diákok nem csupán a megszerzett végzettséggel alapozhatták meg itt későbbi karrierjüket, hanem kialakított kapcsolataik révén is. A cél tehát annak a kiderítése, hogy a szerzők és a kiemelt személyek körében a peregrinusok milyen kapcsolati kört tudnak felmutatni? Ennek a megismerésére az egyetemi évek idején készült alkalmi írásokat, elsősorban a *disputációk*, a *fokozatszerzések*, a *névnapi köszöntések*, az esetleges *elhalálozások*, valamint a *hazautazás* alkalmából készült megemlékezéseknek a kapcsolódó személyeit és irodalmi formában fennmaradt, regisztrált kapcsolataiknak az arányait kell felderítenünk.³⁶

Ehhez szükség van az adatbázisban rögzített nyomtatványok listájára, amiből kiemelhetővé válnak a brassói szászokhoz kötődő művek. Külön feltételként beállítható, hogy listázzon ki valamennyi nyomtatványt, ami az általunk keresett egyetemi városokban készültek. Ezen kívül a különböző adattáblákban tárolt adatokat a keresett kérdésnek megfelelően szűrjük össze: a nyomtatvány szerzői („source”), kiemelt személyei

35 Az ajánlott személyeknek a nyomtatványokon található sorrendje szintén utalhat a társadalmi presztízsre. Jellemzően ki is emelték tipográfiaiilag ezeket a személyeket. Vö: például a jelen tanulmány 2. ábráján található ajánlását. Az idézett nyomtatvány mai lelőhelye: AHG IV.F.1.Tq.139/6.

36 A teljesség igényével regisztrált közösségeknek az alkalmi írásai hatékonyan világíthatnak rá a promoveáló diákok közötti kapcsolatokra. Sőt a hosszabb-rövidebb lélegzetvételű személyes versek írásával még érzékletesebben is, mint az ezekkel egy időben készült album amicorumok bejegyzéseiben. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a kapcsolatoknak a rekonstruálását jelentősen segíthetik az egyéb forráscsoportokból kinyerhető információk. A kapcsolatok típusát azonban célszerű megkülönböztetni (tanár-diák, diáktársi, kollegiális, rokoni stb.), mert a későbbi karrieralakulások vizsgálatánál így válhat kellően informatívá a kapcsolat ténye. Mindezzel fel is kívánom hívni a figyelmet arra, hogy érdemes volna más dokumentumtípus esetében is elvégezni a kapcsolattörténeti vizsgálatokat, és összevetni őket az alkalmi írásokból kinyerhető eredményekkel.

(„target”), az alkalom típusa. Az így eredményként kapott adattáblában társadalom-történeti összefüggésekre bukkanhatunk. Ennek jelentősége úgy is megfogalmazható, hogy a forrásokból, adattárakból (vagyis felhalmozott adatokból) kinyert adatelemeknek (egy logikai elv szerint) a relációs adatbázisokban történő eltárolása nem csupán egy újabb adathalmazt hoz létre, hanem *egy egymással kommunikáló adatelemeknek a forrásbázisát*. Ez pedig lehetőséget nyújt arra – ami már a bevezetőben is említésre került –, hogy a meglévő források adatain alapulva egy új kútfőtípus megalkotása válik lehetővé. Az adatok ugyanis transzformálhatók.

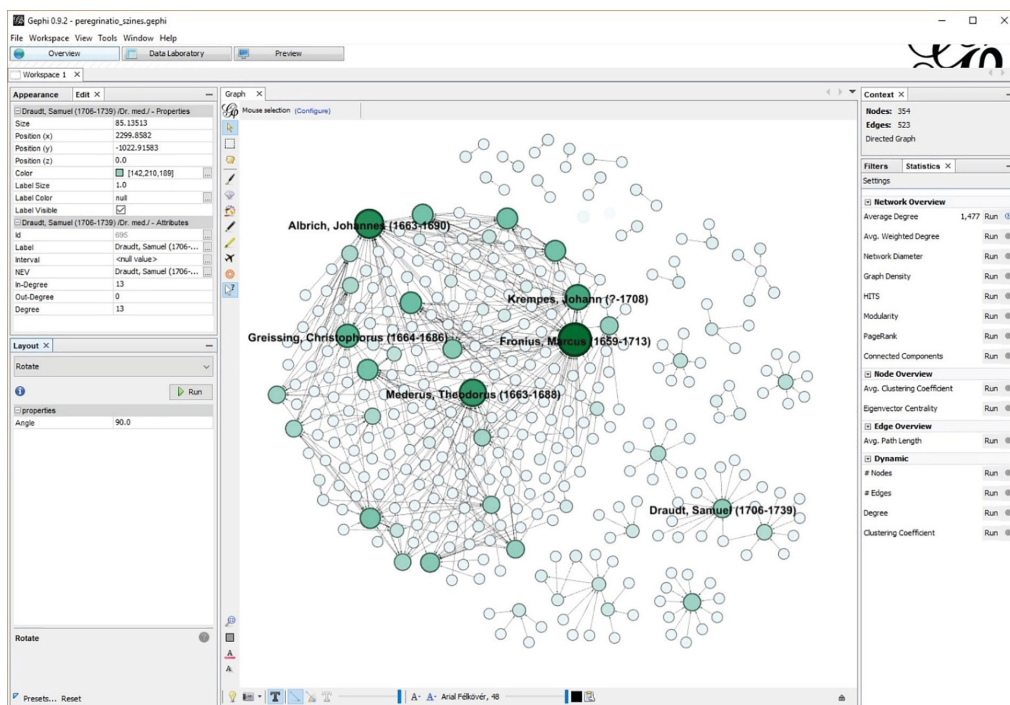

NyomtatványID	Source	Target	Alkalom	Megjelenés helye
50614	6245	582	1	1
50005	5868	1195	1	5
50620	2152	2905	1	113
50620	3468	2905	1	113
50620	6256	2905	1	113
50620	6253	2905	1	113
50620	6254	2905	1	113
50620	6255	2905	1	113
50620	6257	2905	1	113
50620	6258	2905	1	113
50620	6259	2905	1	113
50620	6016	2905	1	113
50617	6248	6247	1	113
50092	5257	1737	1	1
50092	2166	1737	1	1
50092	5759	1737	1	1
50092	1457	1737	1	1
50092	3374	1737	1	1
50140	3674	505	1	1
50140	4550	505	1	1
50140	494	505	1	1
50140	859	505	1	1
50141	3674	953	1	1
50141	5903	953	1	1
50141	4550	953	1	1
50141	859	953	1	1
50613	920	1141	1	1
50613	1930	1141	1	1

Source	Target	Type	Weight	Label
5868	1195	Directed	1.0	
5872	1129	Directed	1.0	
5872	1201	Directed	1.0	
5872	1202	Directed	1.0	
5872	1203	Directed	1.0	
5874	6324	Directed	1.0	
5874	634	Directed	1.0	
5874	863	Directed	1.0	
5889	695	Directed	1.0	
5893	513	Directed	1.0	
5893	695	Directed	1.0	
5901	6165	Directed	1.0	
5922	1450	Directed	1.0	
5936	5934	Directed	1.0	
5937	5934	Directed	1.0	
5938	5934	Directed	1.0	
5939	5934	Directed	1.0	
5940	5934	Directed	1.0	
5941	5934	Directed	1.0	
5954	5953	Directed	1.0	
5954	5955	Directed	1.0	
5956	5953	Directed	1.0	
5956	5955	Directed	1.0	
5969	500	Directed	1.0	
5978	5977	Directed	1.0	
5982	5981	Directed	1.0	

14. ábra Az Ms Access relációs adatbázisból nyert eredményeknek a konvertálása a Gephi kapcsolatháló-elemző szoftver adattábláiba

A transzformáció útján törekedhetünk az adatsorok vizualizációjára is, ami hangsúlyozandóan több egy egyszerű képi megjelenítésnél, hiszen hozzáadott értékkel bír. Az egyetemi évekre szűrt alkalmi írások kapcsolattörténeti adatait (a jelen esetben például a kapcsolatháló-elemző szoftverek segítségével) további vizsgálatoknak vetethetjük alá.

15. ábra Szerzők és címzettek a peregrináció ideje alatt készült alkalmi írások körében

A fenti ábrán (15. ábra) az egymásról megemlékező írói kört láthatjuk hálózatos formában megrajzolva a Gephi (nyílt forráskódú) kapcsolatháló-elemző program segítségével. Az előbbieken megismert „Source” és a „Target” megnevezésű oszlopok (14. ábra) értékeit ily módon nem csupán láttatjuk, hanem lényegében *egy új, virtuális, szekunder forrást hozunk létre*, amelyet további, újabb és újabb (a jelen esetben hálózateleméleti) elemzéseknek vethetünk alá.

Az ábra értelmezéséhez szükségesnek tartom elmondani azt is, hogy minden egyes személy, aki a brassói szászokhoz kötődő alkalmi írásokban előfordult, ábrázolva van a képen (minden személy csak egyszer szerepel). Jól látható, hogy a baráti kapcsolatok egy nagy és több kisebb hálózatcsoportba rendeződnek. Azt ugyan eddig is tudtuk, hogy a nyomtatványok szerzői és címzettjei egymás közötti kapcsolatokról tájékoztatnak, de korábban nem volt ismert, hogy a közösségi emlékezés ezen hagyománya is egy sűrűn szövött hálózat képét rajzolja meg (jelen esetben az egyetemi évekre vetítve).³⁷ Ez további vizsgálódások felé is utat nyit. Például a hálózat csomópontjainak

³⁷ A további kutatások számára szükségesnek tartom megjegyezni azt is, hogy a peregrináció idején készült írásművek körében remélhetjük még alighanem a legtöbb új, korábban nem ismert nyomtatvány felbukkanását a jövőbeni könyvtörténeti kutatásoktól, hiszen a peregrinusok rendszerint magukkal is vitték ezeket a dokumentumokat további utazásaik során, így Európa számos gyűjteményében fordulhatnak még elő eddig ismeretlen kéziratos vagy nyomtatott munkák. Természetesen nemcsak a brassói szászokhoz, hanem még nagyobb számban Kárpát-medencei kortársaikhoz fűződő írásművek is.

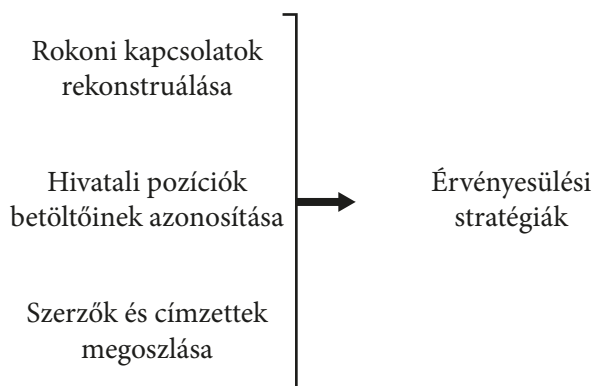
mérete a kapcsolatok számát jelöli. Ez a szám jelzésértékű az egyén presztízsszerepére vonatkozóan egy adott közösségen belül, mivel megmutatja, kik azok, akikhez a legnagyobb számban írtak mások. Ez természetesen a kutatás kérdéseinek megfelelően állítható. Kereshetjük például azokat a személyeket is, akik a legtöbbeknek írtak. Vizsgálhatjuk azt is, hogy korrelál-e egymással a két eredmény, tehát összefüggés van-e a szerzői tevékenység és a címzettek gyakorisága között. Ugyanakkor vizsgálhatjuk az eredményeket a további karrierállomásokhoz köthető alkalmi írások vonatkozásában is ugyanígy. Az eredmények pedig különösen akkor beszédesek, ha összevetjük az egyéni életpályák alakulásával is őket, mivel a korábbi karrierállomások kapcsolatai összefüggést mutathatnak a későbbi karrier alakulásával is.³⁸

Városi pozíciók a családi kapcsolatok tükrében

A peregrinációt követő időszak már a családalapítás és az egyéni karrier kibontakozásának ideje volt a kora újkori értelmiségiek körében. Ezek közül is a megfelelő házasság tekinthető az érvényesülő legfontosabb mozzanatának. Feltételezhetjük, hogy az egyes személyek és hozzátartozóik a rokoni kapcsolatok által kerültek be az adott város vezető tisztviselői közé. Másként pedig így gondoskodtak a megszerzett pozíciók fenntartásáról, ahogy a befolyásuk növeléséről is. A házasságkötésekről a korabeli *lakodalmi köszöntők* adnak hírt, a pozíciószerezésekről a *beiktatások*, *előléptetések*, *kinevezések* nyújtanak információkat, míg a befejezett életútról a *halotti búcsúztatók*, a *halotti beszédek*, illetve a *halotti értesítők* adnak áttekintést.³⁹ Ezek kapcsán pedig értékes, akár semmilyen más forrásban nem jelzett kapcsolattörténeti adatokkal rendelkeznek. Ha mindezeket ki tudjuk egészíteni a hagyományos történeti források adataival (genealógiákkal, naplókkal, anyakönyvekkel stb.) és ezek adatait egy adatbázisba rendezve összekötjük egymással (5–6. ábra), akkor a korabeli tisztviselői elit rokoni kapcsolatai is rekonstruálhatóvá válhatnak. Ehhez jönnek hozzá a hivatali pozíciókra utaló adatok, illetve ezeknek az adatbázisunkban található személyekhez való rögzítése (7. ábra). Végül pedig az alkalmi írások alapján megfigyelhető szerzőknek és kiemelt személyeknek a megoszlása válik informatívá (a társadalmi presztízsnak és az egyéni karriernek a hivatali pozíciókkal, illetve a rokoni kapcsolatokkal való összevetése szempontjából). Az említett témaköröknek az összehasonlító elemzése az egyéni (és családi) érvényesülési stratégiákat körvonalazhatja egy városi közösségen belül.

38 Az ezzel kapcsolatos vizsgálatokra lásd: Nagy 2019: 99–146.

39 Az említett forrásokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy mivel kifejezetten egy adott település tisztviselői körének (egyházi személyeinek és a városi hivatalnokainak) a tagjairól állítanak emléket, számukat illetően feltételeznünk kell egy képzeletbeli plafont is, amitől többet nem készítettek. Erre mutatnak rá a brassói szászokhoz kötődő alkalmi írásoknak (lakodalmi köszöntőknek és halotti búcsúztatóknak) a városi (házassági és halotti) anyakönyvekkel való összevetése. Lásd: Nagy 2019: 72–85.

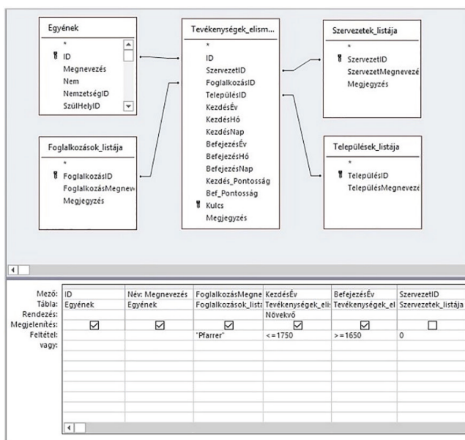
16 ábra Karriertörténeti összefüggések kutatásának folyamatábrája az alkalmi írások alapján (3.)

Az érvényesülési stratégiáknak a komplexitása ellenére kijelenthető, hogy az elemzésükhöz szükséges technikai lehetőségek adottak már. Fontos jelezni azt is, hogy a rokoni kapcsolatoknak és a hivatali pozíciók betöltőinek az azonosítása jellemzően az érvényesülésnek a tipikus jellegére mutatnak rá. Ezzel szemben az alkalmi írások – a kevésbé neves felmenőkkel rendelkező szerzői munkásság azonosításával, valamint a később jelentős hivatali pozíciót betöltő címzettként való szereplésükkel – rá tudnak világítani az érvényesülés eltérő, atipikus módjára is.⁴⁰

Vegyünk például Brassó városa főlelkészeinek rokoni kapcsolatait 1650 és 1750 között. Az adatbázisunk megfelelő adattábláinak lekérdezésével és a kérdésünk bizonyos feltételeinek megadásával kinyerhetjük a keresett személyeket (17. ábra). Célszerű a pozíció betöltésének kezdeti évét növekvő rendezési sorrendre állítani, illetve feltételként beírni, hogy a hivatalt betöltők közül csak az 1750 előtt megkezdettek keressük. Ez esetben a feltételünk így néz ki: „<=1750”. Ugyanígy csak azokat keressük, akik 1650 után fejezték be a szolgálatukat. A feltételünk tehát: „>=1650”. A továbblépés alapvető kritériuma a megfelelő forrásadottság, hiszen a megismert lelkészeknek a rokoni kapcsolatait keressük (ami összefüggő láncot alkothat, ha az adott település hivatali elitjének rétege valóban egymás között házasodott és a pozíciókat is egymás között örökítették tovább). A kapcsolatháló-elemző programok lehetővé teszik a legrövidebb kapcsolatra való keresési lehetőséget. Ha tehát megfelelő adatsorokat tudunk betölteni az adatvizualizációs programunkba, akkor láthatóvá válik a keresett pozíciót betöltő személyek közötti legrövidebb rokoni kapcsolatoknak a hálójára.⁴¹

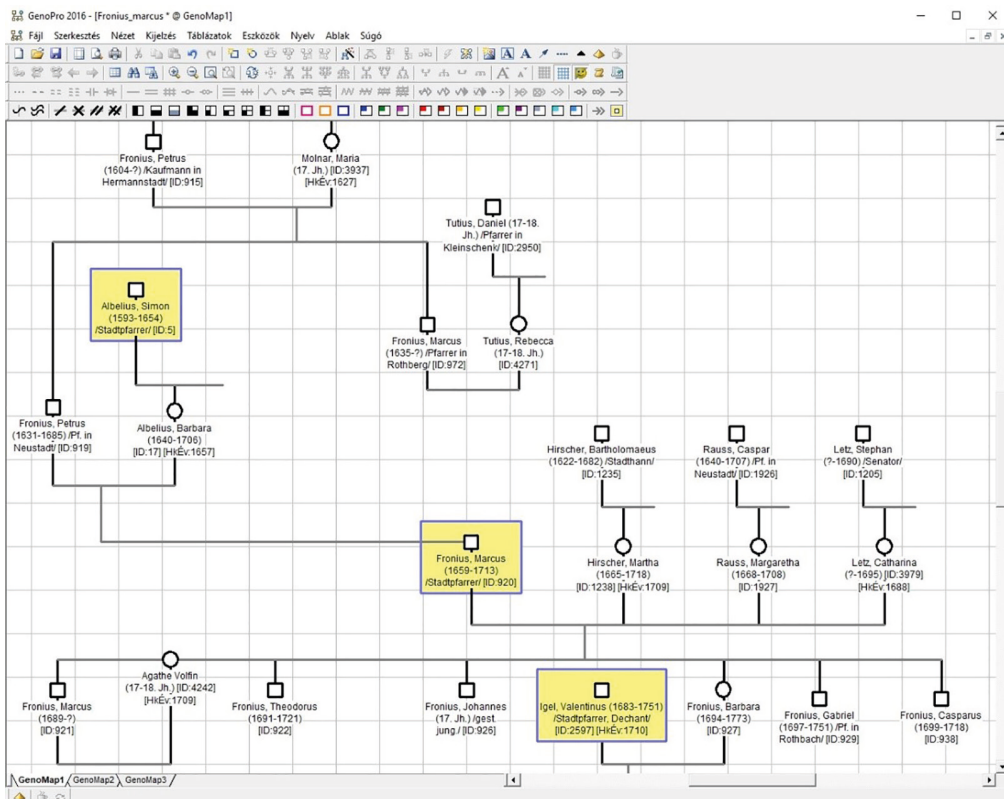
40 Az érvényesülés atipikus módjára lásd: Nagy 2019: 147–171.

41 Természetesen figyelemmel kell lenni a vizsgált időszakban a már elhunyt személyekre és a még meg nem születettekre.

17. ábra Példa a hivatali pozícióknak és a rokonsági kapcsolatoknak az elemzésére a brassói lelkészek körében (1650–1750)

Az eredményként kapott hálózat pedig további elemzéseket tesz lehetővé, egyebek mellett az érvényesülési stratégiák pontosabb megismerését. Az egyéni érvényesülés rokoni kapcsolatainak tanulmányozásához pedig megfelelő segítséget nyújtanak a családfa-szerkesztő programok. A brassói szász tisztviselők érvényesülési stratégiáira fókuszáló kutatásom során a GenoPro szoftvert használtam, ami lényegében korlátlan mennyiségű személy rokoni kapcsolatait képes vizualizálni és így a kutató számára az áttekinthetetlennek tűnő adatsorokat átláthatóvá tenni. Például nyomon követhetjük a hálózatunkban a legközelebbi rokoni kapcsolatban lévő személyek közötti pontos rokonsági fokokat. A fentiekben kapott eredmények alapján (17. ábra) azt mondhatjuk, hogy hárman voltak a többiekhez képest igazán közeli kapcsolatban, mindössze két lépés távolságban egymástól: Marcus Fronius (1659–1713) főlelkész, aki egyfelől az unokája volt Simon Albellusnak (1593–1654), másfelől pedig az apósa Valentin Igelnek (1683–1751) (18. ábra). Ennek az áttekintése vizuálisan lényegesen egyszerűbb és pontosabb – a további, esetlegesen csak így észrevehető összefüggésekről nem is beszélve.

18. ábra Példa a GenoPro családfaszerkesztő program használatára

A rokonok kapcsolatának elemzése által megismerhetővé válnak azonban azok a személyek is, akik semmilyen befolyásos rokon kapcsolatával nem rendelkeztek életük korai éveiben, de a hivatali névtárak között mégis szerepelnek tekintélyes pozíciók betöltőiként. Míg a családi kapcsolatok alapvető forrásainak (anyakönyvek, genealógiák stb.) és a hivatali névtáraknak a komparatív vizsgálata rámutathat arra, hogy ki azok a személyek, akik feltehetően atipikus érvényesülési utat jártak be, válaszként a jelenségre nem szolgálnak. Ezeknél az esetknél (is) célszerű lehet megvizsgálni az alkalmi írásokra fókuszáló kutatások szerzői és címzett személyeinek a névsorát, mert segíthetnek feltárni az eltérő érvényesülési életutak történetét (ki, milyen kapcsolattal rendelkezett és kiknek ajánlották a műveiket stb.). Remélhetőleg a jövőben egyre több ilyen eredményt tudunk példaként megemlíteni.

Összegzés

A jelen tanulmányban két fontos célt tűztem ki magam elé: elsőként diskurzust kívántam indítani arra vonatkozóan, hogy a társadalomtörténeti kutatások forráscsoportjainak a száma miként bővíthető egy eddig csak a könyves kutatások számára ismert kútfőcsoporttal. A másik fontos célom arra vonatkozott, hogy rámutassak, milyen módszertani megoldások segíthetik elő a dokumentumok történettudományi hasznosíthatóságát.

Leírt megfigyeléseim egy korábbi (a brassói százokra fókuszáló) kutatás tanulságait összegzik, ami nem lett volna elvégezhető az informatika által nyújtott lehetőségek nélkül. Az eddigiekben bemutatott módon vált lehetővé, hogy az alkalmi művekből kiemelhető adatokat/adatelemeket egymással összefűzhetővé tegyem, és ezeket kiegészítsem a további város- és hivataltörténeti kutatások eredményeivel. Ennek kimeneteleként a társadalomtörténet két területén látom igazán kiaknázhatónak a forrástípus potenciálját: egy *tisztviselői közösség karrierútjainak* és *azok kapcsolati hálóinak* a kutatása terén.

A diskurzus megindítása érdekében törekedtem rámutatni arra, hogy az alkalmi dokumentumok valójában értékes kapcsolat- és karriertörténeti vonatkozású adatokat őriznek. Ennek jelentősége pedig igazán akkor érvényesül, ha egy előre meghatározott közösségnek az írásos produktumait gyűjtjük össze – és az így kinyert adatokat az informatika által nyújtott lehetőségekkel összefüggő rendszerré alakítjuk. Ezért a jelen írásban is azokat a lépéseket követtem, amelyeket szükségesnek tartok, ha a forrástípust történeti szempontból kívánjuk elemezni. Ehhez az alábbi pontoknak kell teljesülnie:

1. A forrásokról készült bibliográfiai adattár megléte/létrehozása (*formai feltárás*);
2. A források adatelemekre bontása: egy előre meghatározott közösséghez kötődő személyeknek, illetve a személyek közötti kapcsolattípusoknak és a kapcsolódó alkalmaknak az azonosítása (*tartalmi feltárás*);
3. A hagyományos társadalomtörténeti forrásokkal történő összevetés/kiegészítés (*forráskritika*);
4. Adatbázis-építés és adatelemzés (*a relációs adatmodell szabályainak megfelelően*).

Ennek megfelelően tanulmányom másik fontos célja annak a bemutatása volt, hogy a relációs adatbázisokban milyen adattárolási struktúrában lehet eltárolni a feltáró kutatás során keletkezett adatokat úgy, hogy azok rejtett összefüggésekre világíthassanak rá (egy közösség érvényesülési stratégiáira fókuszálva). A jelen dolgozat ilyen értelemben programiratként is felfogható, amelynek lényege, hogy az alkalmi művek az individuális karrierutak állomásaira fűzhetőek föl, és összehasonlító elemzésük jelentős eredményekkel szolgálhat a hasonló kutatások számára.

Végezetül ki szeretnék még térni arra is, hogy nem csupán az alkalmi nyomtatványoknak van kapcsolat- és karriertörténeti szempontból forrásértéke, hanem átfogóan a kora újkori könyves kutatásoknak is. P. Vásárhelyi Judit a közelmúltban megjelent tanulmányában pontos képet adott arról, hogy a magyar retrospektív bibliográfia (vagyis az 1801 előtt nyomtatásban megjelent magyar vonatkozású könyvek számbavétele)

milyen feltártságnak örvend napjainkban. Az 1801 előtti, regisztrált dokumentumok száma jelenleg: 47558 (!) db. Ebből a nyelvi és területi értelemben vett régi magyarországi nyomtatvány 35935 db, míg a szerzői régi magyarországi nyomtatványok 11623 db (ebbe beleértendők az alkalmi nyomtatványok is).⁴² Csupán összehasonlításként említem meg, hogy a jelen dolgozat megfigyeléseinek alapját képező brassói kutatás során mindösszesen 496 darab, brassói szászokhoz kötődő alkalmi írást dolgoztam fel az 1650 és 1750 közötti időszakból. Ezek közül 1831 szerző azonosítása történt meg, közülük 337 ünnepelt vagy másképpen kiemelt személyé. Közöttük 1585 személyes kapcsolat került meghatározásra, ezekből 799 rokoni kapcsolat, a fennmaradó 786 pedig baráti, kollegiális, illetve diáktársi viszonyt jelöl. Ezeknek a kapcsolatoknak a társadalomtörténeti vonatkozású kiértékelése csupán a brassói szász polgárokat érintő alkalmi nyomtatványok vonatkozásában is még jelentős munkát igényel. Ha analógiaként ehhez hozzávesszük az eddig már feltárt (de még nem elemzett), illetve a még fel nem tárt dokumentumokat is, kijelenthetjük, hogy csupán *a jéghegy csúcsát látjuk*. A dokumentumok további, külföldi és hazai levéltárakban végzett feltáró munkájának eredményeivel a könyves forrástípusok jelenleg ismert száma nagymértékben emelhető meg. A források feldolgozása a rendelkezésre álló informatikai lehetőségekkel pedig megoldható. Így e kútfőtípusnak a jövőbeni használatával a történeti hálózatkutatás területén még további, mindeddig nem ismert összefüggések feltárását is remélhetjük.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

Dissertationes academicae Saxonum Transsilvanorum collectae per Jos[eph] Fr[anz] Trausch. Patris I [1655–1770]. Jelzete: AHG IV.F.1.Tq.139.

In Kronstadt gedruckte Leichenkarten u[nd] anderen [1679–1747]. Jelzete: AHG IV.F.1.Tf.53/VI.

Jekelius, Erich 1965: *Genealogie Kronstädter Familien*. Kronstadt I–IX, [Gépirat]. Jelzete: AHG IV.F.57.

Kronstädter Leichen-Gedichte vom J[ahr] 1654 bis 1825. nebst einigen Hochzeits-Gedichten. Gesammelt, chronologisch-geordnet und verzeichnet von Joseph Franz Trausch. Jelzete: AHG IV.F.1.Tf.51/I.

Kronstädter Leichen-Gedichte u. a. m. vom Jahr 1681–1870. nebst einigen Hochzeits-Gedichten. Gesammelt, chronologisch-geordnet und verzeichnet von Joseph Franz Trausch. Jelzete: AHG IV.F.1.Tf.51/II.

⁴² Lásd: P. Vásárhelyi 2017: 102–105.

Tartler, Thomas 1741: *Collectanea zu einer Particulär-Historie von Cronstadt aus unterschiedlichen Dokumenten zusammengebracht. Anno 1741. I. Band. Fortgesetzt und Vermehrt mit einem zweite Bande von Joseph Franz Trausch.* Jelzete: AHG IV.F.1.Tq.100.

Siebenbürgische besonders Kronstädter Hochzeits- und Gelegenheits-Gedichte [1623–1825]. Gesammelt von Joseph Franz Trausch. Jelzete: AHG IV.F.1.Tf.52.

Siebenbürgische besonders Kronstädter Leichen-Rede und Gedichten [1688–1825]. Gesammelt von Joseph Franz Trausch. Jelzete: AHG IV.F.1.Tf.53/II.

Kiadott források

Gross, Julius 1886: *Kronstädter Drucke 1536–1886. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte Kronstadts.* Kronstadt

Hegyí Ádám 2019: *Hungarica in der Dissertationssammlung des Nürnberger Naturforschers und Arztes Christoph Jacob Trew (1695–1769). Katalog. 1582–1765.* Budapest. Hereusgegeben von Klaus Ceynowa – Zsolt K. Lengyel – István Monok. (*Bavarica et Hungarica III.*)

Hienz, Hermann Adolf 1998: *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen. Bio-Bibliographisches Handbuch für Wissenschaft, Dichtung und Publizistik. Begründet von Joseph Trausch, fortgeführt von Friedrich Schuller und Hermann A. Hienz. Band VI. D–G.* Köln–Weimar–Wien

Iova, Mariana (red.) 1980: *Tipărituri românești 1539–1750 existente la Brașov. Catalog.* Brașov

Kovács Eszter – V. Ecsedy Judit (szerk.) 2017: *Magyarország bibliographiája 1712–1860. IX. Pótlások. Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 című művéhez. 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok.* Budapest

Monok István – Ötvös Péter – Verók Attila 2001: *Erdélyi szász intézményi és magán-gyűjtemények 1578–1750. Könyvjegyzékek bibliográfiája.* Szeged (Könyvtártörténeti füzetek X.)

Monok István – Ötvös Péter – Verók Attila 2004: *Erdélyi könyvesházak IV/1–2 = Bibliotheken in Siebenbürgen IV/1–2. Lesestoffe der Siebenbürger Sachsen 1575–1750. Bistritz, Hermannstadt, Kronstadt, Schäßburg, kleinere Orte.* Budapest. (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/4.1–2)

Netoliczka, Oskar 1898–1903: *J. F. Trauschs Handschriften-Katalog. Teil 1–3.* Kronstadt

Petrik Géza 1888–2005: *Magyarország bibliographiája 1712–1860. I–IV. köt. Bp. 1888–1892 – V. köt. Pótlások. Szerk. Komjáthy Miklósné. Bp. 1971. VI. köt. Nyomda- és kiadástörténeti mutató. Szerk. Markos Béla. Bp. 1972. VII. köt. Pótlások. Szerk.: Pavercsik Ilona. Bp. 1989. VIII. köt. Függelék. – Nyomda- és kiadástörténeti mutató. Szerk. V. Ecsedy Judit. Budapest*

Szabó Károly 1879–1885: *Régi Magyar Könyvtár I. (1531–1711 megjelent magyar nyomtatványok). – II. (1473–1711 megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok).*

- Bp. – III. *Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*. Bp. 1896–1898. – III/2. *Pótlások, kiegészítések, javítások. 2. füzet*. Bp. 1991. – III/3. *Pótlások, kiegészítések, javítások. 3. füzet*. Bp. 1992. – III/4. *Pótlások, kiegészítések, javítások. 4. füzet*. Bp. 1993. – III/XVIII. század. *Magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai. 1. kötet: 1712–1760*. Budapest
- Heltai János – P. Vásárhelyi Judit (szerk.) 2000–2012: *Régi magyarországi nyomtatványok*. 3. köt. 1636–1655. Bp. Akad. K. – 4. köt. 1656–1670. Budapest
- Verók Attila 2017: *Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Alte Drucke 1495–1800. Bd. I–II*. Hrsg. v. Brigitte Klosterberg und István Monok. Budapest. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez = Materialien zur Geschichte der Geistesströmungen des 16.–18. Jahrhunderts in Ungarn; 40/1–2)
- V. Ecsedi Judit (szerk.) 1991: *Magyarország bibliographiája 1712–1860. VIII. Független Hazai, 18. századi színlapok, gyászjelentések és szentképek bibliográfiája. Nyomda- és kiadástörténeti mutató az 1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványokhoz (a VI. kötet kiegészítése)*. Budapest

Szakirodalom

- Acsády Ignác 1891: *Halotti búcsúztató 1633-ból*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1. szám
- Ballabás Dániel 2019: *Családfákon innen és túl. Genealógiai kapcsolatok detektálása a hálózatok segítségével*. In: Ballabás Dániel (szerk.): *Hagyományos források, új megközelítések. A digitalizáció kínálja lehetőségek a történeti kutatásokban*. Eger.
- Dézi Lajos 1895: *Halotti emlékvors Bethlen Elek fölött és Tótfalusi Kis Miklós ismeretlen műve 1697-ből*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*
- Hellebrant Árpád 1882: *Ismeretlen brassói egylevelű nyomtatvány a 17. századból*. In: *Magyar Könyvszemle*. 7. évf. 1–4. füzet. 95–99.
- Görög Ferenc 1901: *Egyleveles nyomtatványok*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1901/1
- Heltai János 2008: *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*. Budapest (Res Libraria 2.)
- Jakab Elek 1882: *A 19. századi erdélyi halotti beszédek bibliográfiájához*. In: *Magyar Könyvszemle*. 1882. 1–4. füzet
- Kökényesi Zsolt 2015: „Vég nélkül való Nagyság”. *Reprezentáció és önkép a 18. századi főúri halotti beszédekben*. In: *Aetas*. 30. évf. (2015) 1. sz
- Münnch, Roger 2006: „Druckmedien” szócikk In: Jaeger, Friedrich (Hrsg.): *Enzyklopädie der Neuzeit* 4. Bd. Stuttgart – Weimar
- Nagy Andor 2016: *A Trausch-gyűjtemény alkalmi nyomtatványai*. In: *Magyar Könyvszemle*. 132 (3)

- Nagy Andor 2017: *Gelegenheitsdrucke in der Handschriftensammlung „Joseph Franz Trausch“ in Kronstadt*. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*. 110 (39)
- Nagy Andor 2019: *Érvényesülési stratégiák a brassói szász tisztviselők körében. Kapcsolatháló-elemzés és családrekonstrukció az alkalmi nyomtatványok segítségével (1650–1750)*. Doktori disszertáció
- Pap József 2019: *Relációs adatbázisok felhasználási lehetőségei a történeti kutatásokban*. In: Ballabás Dániel (szerk.): *Hagyományos források, új megközelítések. A digitalizáció kínálta lehetőségek a történeti kutatásokban*. Eger.
- P. Vásárhelyi Judit 2017: *A régi magyarországi nyomtatványok bibliográfiai feldolgozása*. In: *Magyar Könyvszemle*. 133 (1)
- Philippi, Maja 1986: *Die Bürger von Kronstadt im 14–15. Jahrhundert*. Bukarest
- Prószéky Gábor 2018: *Prószéky Gábor előszava*. In: *Digitális bölcsészet* 1. szám
- Roth Harald 1987: *„Leichenzettel“ als familiengeschichtliche Quelle*. In: *Siebenbürgische Familienforschung. Mitteilung der Sektion Genealogie im Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde e. V. Heidelberg*. Köln – Wien
- Sienerth, Stefan 2008: *Siebenbürgisch-deutsche Gelegenheitsgedichte des 17. Jahrhunderts*. In: *Studien und Aufsätze zur Geschichte der deutschen Literatur und Sprachwissenschaft in Südosteuropa. I. Band. Theoretische Reflexionen und Überblicksarbeiten. Beiträge zur deutschen Literatur in Siebenbürgen im 17. und 18. Jahrhundert und zur Geschichte der siebenbürgisch-sächsischen Germanistik*. München
- Stockhorst, Stefanie 2006: *„Gelegenheitsdichtung“* szócikk. In: Jaeger, Friedrich (Hrsg.): *Enzyklopädie der Neuzeit* 4. Bd. Stuttgart – Weimar
- Stoll Béla – Vargha Imre 1964: *A népszerű reneszánsz irodalom*. In: Klaniczay Tibor (szerk.): *A magyar irodalom története II*. Budapest
- Verók Attila 2010: *Az első magyar történeti szakkönyvtár? Martin Schmeizel és történeti hungarikumai*. In: Miskei Antal (szerk.): *Acta Academiae Agriensis: Nova series Tom. XXXVII: Sectio historiae*, Eger
- Verók Attila 2012: *Die erste historische Fachbibliothek im Donau-Karpatenraum? Martin Schmeizel und seine Büchersammlung*. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 35. (106.). Köln – Weimar – Wien
- Verók Attila 2015: *Martin Schmeizel (1679–1747)*. Eger
- Verók Attila 2018: *Betűkbe kódolt könyvsorosok. Bepillantás az erdélyi szász polgárok magánkönyvtáraiba (1550–1650)*. In: *Per Aspera ad Astra*, 5. évf. 1. szám.
- Wirth-Poelchau, Lore 1990: *Die Leichengedichte auf den Kronstädter Stadtpfarrer Marcus Fronius (1713) (1. Theil). Ein Beitrag zur Person des Verstorbenen, zu den Gedichten und den Dichtern*. In: *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*. Köln – Weimar – Wien. Heft 1.
- Zoványi Jenő 1895: *Egyleveles nyomtatványok s irodalomtörténeti adatok a kolozsvári reformátusok belső templomában*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*. 5. szám